

Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία

Γ΄ Γυμνασίου

Τόμος 5ος

**Γ' Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 /
Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:**

**«Αναμόρφωση των προγραμμάτων
σπουδών και συγγραφή νέων
εκπαιδευτικών πακέτων»**

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Δημήτριος Γ. Βλάχος

Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ

Πρόεδρος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

**Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή νέων
βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού
εκπαιδευτικού υλικού με βάση το
ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»**

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου

Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης

Σύμβουλος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

Αναπληρωτής Επιστημ. Υπεύθ. Έργου

Γεώργιος Κ. Παληός

Σύμβουλος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου

Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγ. Ινστιτ.

**Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από
το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και**

25% από εθνικούς πόρους.

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Ευαγγελία Λούβη *Επίκ. καθηγήτρια*
του Παντείου Πανεπιστημίου
Δημήτριος Χρ. Ξιφαράς, *Ιστορικός*

ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Άλκης – Νικόλαος Ρήγας
Αναπλ. καθηγητής του Παντείου
Πανεπιστημίου

Όλγα Καραγεώργου
Σχολικός Σύμβουλος
Μάρκος Ρενιέρης, *Εκπαιδευτικός*
Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Κωνσταντίνα Κουτσουρούμπα,
Φιλολόγος

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Αναστασία Κυρκίνη – Κούτουλα
Σύμβουλος Π.Ι.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ
Δημήτριος Γιαννακόπουλος
Πάρεδρος ε.θ. Παιδαγωγικού
Ινστιτούτου

ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ
«ΕΛΛΗΝΙΜΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ –
MULTIMEDIA A.E.»

Εικόνα εξωφύλλου: Κωνσταντίνος
Βολανάκης, Τα εγκαίνια
της διώρυγας της Κορίνθου (1893),
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος,
Αθήνα.

ΔΙΑΣΚΕΥΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ
ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ
ΜΕ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΟΡΑΣΗΣ

Ομάδα εργασίας
Αποφ. 16158/6-11-06 και
75142/Γ6/11-7-07 ΥΠΕΠΘ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**Ευαγγελία Λούβη
Δημήτριος Χρ. Ξιφαράς**

**Νεότερη και Σύγχρονη
Ιστορία**

Γ΄ Γυμνασίου

Τόμος 5ος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

Ο ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1919-1922)

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε:

- ✓ τις διεκδικήσεις των ισχυρών της Αντάντ και της Ελλάδας στην Οθωμανική αυτοκρατορία
- ✓ τη θέση του ελληνισμού της δυτικής Μ. Ασίας και του Πόντου
- ✓ την ανάπτυξη του τουρκικού εθνικού κινήματος με επικεφαλής τον Μουσταφά Κεμάλ
- ✓ τα κύρια γεγονότα του μικρασιατικού πολέμου και την έκβασή του
- ✓ τις εξελίξεις σε Ελλάδα και Τουρκία αμέσως μετά τον μικρασιατικό πόλεμο.

ΕΝΟΤΗΤΑ 35

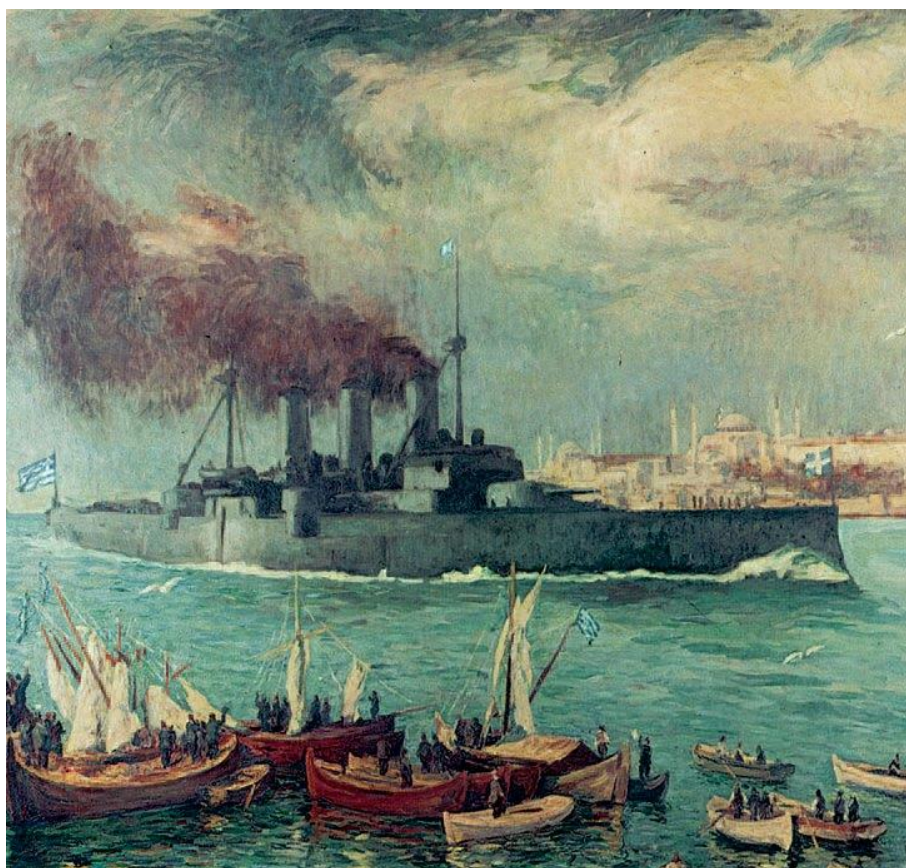
Οι διεκδικήσεις της Αντάντ και της Ελλάδας στην Οθωμανική αυτοκρατορία

Μετά τη συνθηκολόγηση του σουλτάνου (Οκτώβριος 1918), δυνάμεις της Αντάντ κατέλαβαν νευραλγικά σημεία στην Οθωμανική αυτοκρατορία θέτοντας τη χώρα υπό κατοχή.

Ελληνικές δυνάμεις συμμετείχαν στην κατάληψη της Κωνσταντινούπολης εκφράζοντας, και με αυτό τον τρόπο, τις ελληνικές διεκδικήσεις. Παράλληλα, ο Βενιζέλος έστειλε στο συνέδριο του Παρισιού υπόμνημα (Δεκέμβριος 1918) με το οποίο διεκδικούσε μια ευρύτατη ζώνη εδαφών στη δυτική Μικρά Ασία με κέντρο τη Σμύρνη,

την Α. Θράκη μέχρι τα πρόθυρα της Κωνσταντινούπολης και τα νησιά Ίμβρος και Τένεδος στην είσοδο των Στενών. Επιπλέον, ο Βενιζέλος, θέλοντας να υποστηρίξει τις παραπάνω διεκδικήσεις, έστειλε ελληνικό στρατό στην εκστρατεία της Αντάντ εναντίον των μπολσεβίκων (βλέπε ενότητα 33, σελ. 111 / 95).

Στη συγκεκριμένη συγκυρία η στρατιωτική παρουσία της Ελλάδας, χώρας που αποτελούσε στενό σύμμαχο της Βρετανίας, στη Μικρά Ασία θα αναχαίτιζε τις ιταλικές επιδιώξεις στην περιοχή και θα παρείχε στήριξη στις μικρές βρετανικές δυνάμεις που βρίσκονταν στα Στενά. Έτσι, η Βρετανία υποστήριξε τα ελληνικά αιτήματα.

**1. Λ. Κογεβίνας, Το θωρηκτό
«Αβέρωφ» στην Κωνσταντινούπολη
το φθινόπωρο του 1918.**

**1. Η απόβαση ελληνικού στρατού
στη Σμύρνη και οι αντιδράσεις
των κατοίκων**

α. Ο ενθουσιασμός των Ελλήνων

**Δύο Μαΐου του 1919 έγινε η
ελληνική Κατοχή. Πήγα στο Quai
[Κε: η προκυμαία της Σμύρνης] [...].**

Έζησα τις αξέχαστες στιγμές της λευτεριάς. [...] Αργότερα μάθαμε ότι η φάλαγγα των ευζώνων έμπαινε στην πλατεία του διοικητηρίου και την χτύπησαν [...] από την τουρκική συνοικία. [...] Κοντά στο σπίτι μας βρισκόταν το γήπεδο του αθλητικού ομίλου «Απόλλων Σμύρνης», εκεί είχε στρατοπεδεύσει ελληνικός στρατός. Η μητέρα μου από ενθουσιασμό και αγάπη για τα νέα παλικάρια μου έδινε και τους πήγαινα, μαζί με άλλα παιδιά, διάφορα εκλεκτά τρόφιμα.

Αφήγηση του Α. Αλεξίου (αρχείο μαρτυριών του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών).

Πηγή: Γ. Γιαννακόπουλος, «Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 6ος, σ. 84.

β. Η οργή των Τούρκων

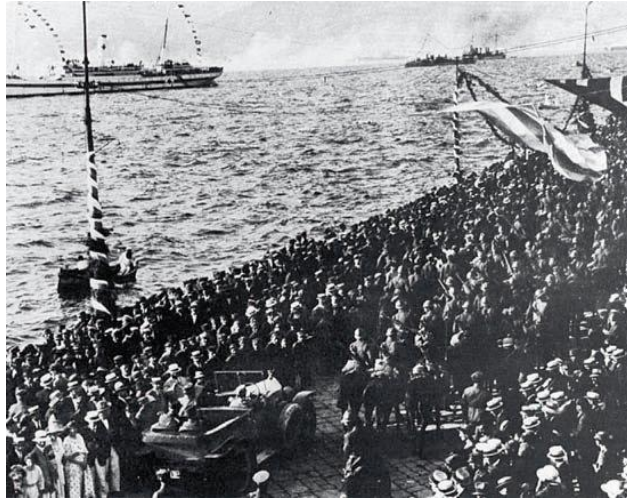
Κάθε έθνος οφείλει να είναι ανεξάρτητο και υπεύθυνο για τη μοίρα του [...] Η ελληνική κατοχή της Σμύρνης, του μοναδικού λιμανιού και κοσμήματος της [...] Τουρκίας υποχρεώνει το τουρκικό έθνος να αναλάβει τις ευθύνες του απέναντι στην Ιστορία. [...] Όλος ο μουσουλμανικός κόσμος αισθάνεται βαθιά προσβεβλημένος από την ημέρα που οι Έλληνες μόλυναν το ιερό έδαφος της Ανατολής, παραβιάζοντας έτσι κάθε ιστορικό και εθνικό δίκαιο. Τουρκικό υπόμνημα διαμαρτυρίας για την παρουσία ελληνικού στρατού στη Σμύρνη.

Πηγή: Σ. Αναγνωστοπούλου, «Μικρασιατικός ελληνισμός», Ιστορία του νέου ελληνισμού, Ελληνικά Γράμματα, τόμ. 6ος, σ. 57.

Πράγματι, το συμβούλιο του Παρισιού έδωσε εντολή στην Ελλάδα, τον Απρίλιο του 1919, να στείλει στρατεύματά της στη Μικρά Ασία. Στις 2 Μαΐου 1919 Έλληνες στρατιώτες αποβιβάστηκαν στη Σμύρνη και κατέλαβαν την πόλη και μια περιοχή περίπου 17.000 τετραγωνικών χιλιομέτρων γύρω από αυτή.

Οι Έλληνες της Μικράς Ασίας δέχτηκαν το γεγονός με ενθουσιασμό, ενώ οι Τούρκοι αντέδρασαν αρνητικά. Με ευθύνη και των δύο πλευρών σημειώθηκαν από την πρώτη στιγμή επεισόδια με νεκρούς και τραυματίες. Οι Ιταλοί, που είχαν καταλάβει εδάφη νότια της ελληνικής ζώνης, δυσαρεστήθηκαν, καθώς διεκδικούσαν και εκείνοι τη Σμύρνη. Σε αρκετές περιπτώσεις οι τουρκικές επιθέσεις εναντίον των ελληνικών δυνάμεων

προέρχονταν από περιοχές που ήταν υπό ιταλική διοίκηση.

2. Τμήματα ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, 2 Μαΐου 1919.

2. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος προς τους Μικρασιάτες Έλληνες

Η εκδήλωση της πλημμυρούσης χαράς ας συνοδευθή [...] με εκδήλωσιν των αδελφικών αισθημάτων προς τους συνοίκους πληθυσμούς. Ας δοθή εις αυτούς να εννοήσουν, ότι δεν εορτάζομεν την κατάλυσιν

ενός ζυγού, διά να υποκαταστήσωμεν εις αυτόν την ιδίαν ημών επικράτησιν επί βλάβη των άλλων. Αλλά ότι η ελληνική ελευθερία θα φέρη προς όλους, ανεξαρτήτως φυλής και θρησκεύματος, την ισότητα και την δικαιοσύνην. Εμπνέοντες εις πάντας τους συνοϊκούς πληθυσμούς την εμπιστοσύνην ταύτην, δεν μένομεν μόνο πιστοί εις αυτήν την εθνικήν μας υπόστασιν, αλλά και εξυπηρετούμεν άριστα αυτά τα υπέρτερα εθνικά συμφέροντα.

Διάγγελμα του Ελευθέριου Βενιζέλου προς τους Έλληνες της Σμύρνης (απόσπασμα).

Πηγή: Α. Κόκκινος, Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, Μέλισσα, τόμ. 2, σ. 1252-1253.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- 1. Να μελετήσετε και να σχολιάσετε τις πηγές 1α και 1β.**
- 2. Ποιοι λόγοι έκαναν τον Ελευθέριο Βενιζέλο να εφιστά την προσοχή στους Μικρασιάτες Έλληνες (πηγή 2) μετά την απόβαση ελληνικού στρατού στη Σμύρνη;**

ΕΝΟΤΗΤΑ 36

Ο ελληνισμός της δυτικής Μικράς Ασίας και του Πόντου

Ο ελληνισμός της δυτικής Μικράς Ασίας Γύρω στα μέσα του 19ου αιώνα, οι μεταρρυθμίσεις του Χάτι Χουμαγιούν (1856, βλ. ενότητα 19) και οι θετικές οικονομικές προοπτικές που υπήρχαν στη Μικρά Ασία έκαναν πολλούς Έλληνες τόσο από την Ελλάδα όσο και από διάφορες άλλες περιοχές του οθωμανικού κράτους, να μεταναστεύσουν σε αυτή την ιστορική για τον ελληνισμό περιοχή.

Αν και οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί αποτελούσαν τη μεγάλη πλειονότητα, οι ελληνορθόδοξες κοινότητες, εύπορες και καλά οργανωμένες, είχαν έντονη –και συχνά

πρωταγωνιστική– παρουσία.
Εκπροσωπούνταν στις οθωμανικές αρχές από τους επικεφαλής τους, προκρίτους και αρχιερείς. Οι Έλληνες αποτελούσαν την πλειονότητα μόνο στην πόλη της Σμύρνης (περίπου 400.000 το 1912), ενώ διέθεταν σημαντική παρουσία, χωρίς να έχουν πληθυσμιακή υπεροχή σε ορισμένες άλλες πόλεις (Κυδωνίες–Αϊβαλί, Αϊδίνι, Προύσα).

Οι Έλληνες ασχολούνταν κυρίως με το εμπόριο. Στη Σμύρνη, εμπορική πύλη για ολόκληρη την Ανατολή, δραστηριοποιούνταν πολλές ελληνικές επιχειρήσεις (εμπορικοί οίκοι, ναυτιλιακές εταιρείες, τράπεζες). Παράλληλα, λειτουργούσαν πολλά ελληνικά σχολεία (Ευαγγελική Σχολή, Κεντρικό Παρθεναγωγείο, Ομήρειο) και πολιτιστικοί σύλλογοι, ενώ υπήρχαν και αρκετά

τυπογραφεία όπου εκδίδονταν ελληνικά βιβλία και εφημερίδες.

Ο ελληνισμός του Πόντου Οι Έλληνες του Πόντου ζούσαν οργανωμένοι σε ακμάζουσες ελληνορθόδοξες κοινότητες. Ασχολούνταν κυρίως με την αγροτική οικονομία και το εμπόριο. Μεγάλα εμπορικά κέντρα ήταν η Τραπεζούντα και η Σαμψούντα. Το ονομαστό «Φροντιστήριον» της Τραπεζούντας, που είχε ιδρυθεί στα τέλη του 17ου αιώνα, υπήρξε το κέντρο της ελληνικής παιδείας στην περιοχή.

1. Το «Φροντιστήριον» της Τραπεζούντας

1. Ο Ελληνισμός του Πόντου στις αρχές του 20ού αιώνα

Ο ποντιακός ελληνισμός [...], παρόλου που δε διατηρούσε άμεση επαφή με την Ελλάδα, είχε διασώσει [...] ένα ιδίωμα της ελληνικής [...]. Η επικοινωνία με την Κωνσταντινούπολη και τη νότια Ρωσία και το ζωηρό εμπόριο της Τραπεζούνας και των άλλων λιμανιών της Μαύρης θάλασσας εξηγούν το σχετικά υψηλό πολιτιστικό επίπεδο και την ανεπτυγμένη συνείδηση της ελληνικότητας των χριστιανών των παραλίων του αποκομμένου Πόντου.

Ε. Κοτσιαδάκη – Γαρδίκια, «Μικρά Ασία», *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΔ΄ σ. 368.

Οι διωγμοί του μικρασιατικού ελληνισμού Η ενίσχυση του τουρκικού εθνικισμού, ιδίως μετά την επικράτηση Νεοτούρκων (1908), και η επιδίωξη ισχυρών γερμανικών συμφερόντων (βλέπε ενότητα 29, σελ. 45/85) να κερδίσουν κυρίαρχη θέση στην οθωμανική οικονομία (εκτοπίζοντας τους Έλληνες, τους Αρμένιους και τους Εβραίους) οδήγησαν σε συστηματικούς διωγμούς των ελληνορθόδοξων πληθυσμών από το 1913. Έτσι, στα χρόνια των βαλκανικών πολέμων και του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, με το επιχείρημα ότι η παρουσία ελληνικών πληθυσμών θα έθετε σε κίνδυνο τις τουρκικές πόλεις αν δέχονταν ελληνικές επίθεση, εκτοπίστηκαν στην ενδοχώρα περίπου 150.000 Έλληνες.

Παράλληλα, οργανώθηκαν τα τάγματα εργασίας στα οποία

κατατάσσονταν άνδρες πάνω από 45 ετών που: οδηγούνταν για αγγαρείες σε λατομεία και δημόσια έργα στο εσωτερικό της χώρας. Έτσι εξοντώθηκαν εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες της Μικράς Ασίας και του Πόντου, πράγμα που αποτέλεσε αληθινή τραγωδία για τον ελληνισμό. Ίδια τύχη είχαν και οι Αρμένιοι.

Η κίνηση αυτονομησης στον Πόντο Στα τέλη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου κι ενώ γινόταν λόγος για την «αυτοδιάθεση των λαών» (βλέπε ενότητα 34), εκδηλώθηκε αυτονομιστική κίνηση των Ελλήνων του Πόντου. Τον Ιανουάριο του 1920 ιδρύθηκε, σε εδάφη που κατοικούσαν Πόντιοι και Αρμένιοι, ομόσπονδο ποντοαρμενικό κράτος, που αναγνωρίστηκε από τη συνθήκη των Σεβρών. Η ζωή του, ωστόσο, υπήρξε σύντομη, όπως θα δούμε

σε επόμενη ενότητα.

2. Έλληνες εκτοπίζονται στην ενδοχώρα της Μικράς Ασίας.

2. Οι Νεότουρκοι και ο ελληνισμός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας

Ο Α΄ Παγκόσμιος που φέρνει την οθωμανική εξουσία στο πλευρό του Άξονα οξύνει το κλίμα καχυποψίας κατά των χριστιανών, πολύ περισσότερο που οι τελευταίοι, ύποπτοι για συνεργασία με τις δυνάμεις της Αντάντ, δεν αργούν να θεωρηθούν ως εχθροί του κράτους, άρα

υπονομευτές της ύπαρξής του. [...] Σ' αυτό το πλαίσιο αρχίζουν, ήδη από το 1913, να γίνονται φανερά τα μέτρα ριζοσπαστικοποίησης, απ' όλες τις απόψεις, της πολιτικής των Νεότουρκων. Η τουρκοποίηση του κράτους, της κοινωνίας και του εδαφικού χώρου αναδεικνύεται σε μοναδική λύση σωτηρίας για το κράτος. Όμως, μέσα από μια διαδικασία αλληλεξάρτησης, όσο η τουρκοποίηση της «οθωμανικής» εξουσίας νομιμοποιεί την πολιτική του ελληνικού κράτους, άλλο τόσο και η ελληνοποίηση των Ρωμιών νομιμοποιεί την πολιτική των Νεότουρκων.

Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19ος αι.-1919, οι ελληνορθόδοξες κοινότητες*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σ. 523.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε

✓ **Ηλίας Βενέζης, Αιολική γη (1943).**

Η ζωή μιας ομάδας εφήβων στη Μικρά Ασία τα ανέμελα χρόνια πριν τον πόλεμο.

✓ **Κοσμάς Πολίτης, Στου Χατζηφράγκου (1964).**

Η ζωή στη συνοικία Χατζηφράγκου της Σμύρνης στις αρχές του 20ού αιώνα.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Γιατί επιδεινώθηκε η θέση του ελληνισμού της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στη δεκαετία του 1910; Πριν απαντήσετε, να μελετήσετε την πηγή 2 και την εικόνα 2.

2. Διαθεματική δραστηριότητα: Να διαβάσετε το μυθιστόρημα του Κ. Πολίτη *Στου Χατζηφράγκου* και να το παρουσιάσετε στην τάξη σας.

ΕΝΟΤΗΤΑ 37

Το τουρκικό εθνικό κίνημα

Η ήττα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και η παρουσία στρατευμάτων της Αντάντ σε διάφορες περιοχές της χώρας γέννησαν αισθήματα ταπείνωσης στους μουσουλμανικούς–τουρκικούς πληθυσμούς του οθωμανικού κράτους οι οποίοι αντέδρασαν με διαδηλώσεις. Παράλληλα, αρκετοί αξιωματικοί του σουλτανικού στρατού έδειχναν απροθυμία να παραδοθούν. Ένας από αυτούς ο Μουσταφά Κεμάλ (1881-1938), άρχισε, στην Ανατολή, σε περιοχές που δεν ελέγχονταν από την Αντάντ, την οργάνωση κινήματος αντίστασης. Τον Ιούνιο του 1919, σε σύσκεψη στην Αμάσεια του Πόντου, ο Κεμάλ και

οι συνεργάτες του έθεσαν ως στόχο την οργάνωση ενός κινήματος με σκοπό όχι τη διατήρηση της πολυεθνικής Οθωμανικής αυτοκρατορίας που αποτελούσε πια παρελθόν, αλλά τη δημιουργία ενός νέου, τουρκικού εθνικού κράτους.

Μουσταφά Κεμάλ

Λίγους μήνες αργότερα, το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1919, στο Ερζερούμ και στη Σεβάστεια αντίστοιχα, πραγματοποιήθηκαν δύο συνέδρια στα οποία συμμετείχαν αντιπρόσωποι τουρκικών οργανώσεων αντίστασης από όλη τη χώρα. Οι στόχοι του κινήματος

που είχαν διατυπωθεί στην Αμάσεια, έγιναν αποδεκτοί από όλους και ο Κεμάλ αναδείχτηκε σε αναμφισβήτητο ηγέτη. Επιπλέον, διατυπώθηκαν οι βάσεις μιας εθνικής διακήρυξης ενός πολιτικού προγράμματος αγώνα των Τούρκων για την ανεξαρτησία τους. Ενώ αυτά συνέβαιναν στην Ανατολία, ο σουλτάνος και οι Δυνάμεις αντιμετώπιζαν το εθνικό κίνημα ως ανταρσία και καταδίκαζαν τη δραστηριότητα του Κεμάλ.

Στα τέλη του 1919, ο Κεμάλ όρισε ως έδρα του εθνικού κινήματος την Άγκυρα. Στο μεταξύ, κατά τις γενικές εκλογές για την οθωμανική Βουλή στην Κωνσταντινούπολη, οι κεμαλικοί κέρδισαν την πλειοψηφία και πέτυχαν να αποδεχτεί η νέα Βουλή ως δική της απόφαση την εθνική διακήρυξή τους (Ιανουάριος

1920), που ονομάστηκε από τότε *Εθνικό Συμβόλαιο*. Αντιδρώντας οι Βρετανοί διέλυσαν τη Βουλή (Μάρτιος 1920). Τότε ο Κεμάλ συγκάλεσε την Α΄ Μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Τουρκίας στην Άγκυρα. Εκεί ψηφίστηκε νέο σύνταγμα, το οποίο όριζε ότι η χώρα θα ονομάζεται από εδώ και πέρα Τουρκία, καταργούσε το θρησκευτικό χαρακτήρα που είχε ως τότε το κράτος θεσπίζοντας το κοσμικό κράτος και προέβλεπε ότι η νομοθετική εξουσία θα ασκούνταν από τη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Ο Κεμάλ αναδείχθηκε αρχηγός του κράτους και πρωθυπουργός.

Στη συνέχεια –και αφού διέλυσαν το ποντοαρμενικό κράτος (Νοέμβριος 1920)– οι κεμαλικοί στράφηκαν στη Μικρά Ασία. Από τη στιγμή αυτή, η μικρασιατική

εμπλοκή άρχισε να γίνεται μια σύγκρουση δύο αντίπαλων εθνικών στρατών, πίσω από τους οποίους στοιχίζονταν, εκ των πραγμάτων, δύο πληθυσμοί, ο ελληνικός και ο τουρκικός που η υλοποίηση των εθνικών ονείρων του ενός προϋπέθετε τη ματαίωση των εθνικών ονείρων του άλλου.

**Ο Κεμάλ παρουσιάζει
τις αποφάσεις του συνεδρίου
του Ερζερούμ (1919)**

- 1. Όλες οι περιοχές της χώρας μας που βρίσκονται μέσα στα εθνικά όρια είναι ενιαίες· δε χωρίζονται μεταξύ τους [...]**
- 2. Εάν εισβάλουν οι εχθροί στα εδάφη μας και αναμειχθούν στα εσωτερικά μας θα προβάλλουμε αντίσταση με κάθε μέσο. [...]**

- 3. Εάν δεν είναι αρκετή η δύναμη της κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης για την προστασία και την ελευθερία της πατρίδας καθώς και για την εξασφάλιση της ασφάλειας που απαιτείται για την πραγματοποίηση του σκοπού, θα ιδρυθεί μια προσωρινή κυβέρνηση. Τα μέλη αυτής της κυβέρνησης θα εκλεγούν από συνέδριο αντιπροσώπων ολόκληρου του έθνους [...]**
- 4. Είναι βασικός σκοπός και αρχή να μετατρέψουμε την εθνική δύναμη σε δύναμη επιρροής και την εθνική προσταγή σε κυρίαρχη δύναμη.**
- 5. Δεν θα δοθούν προνόμια στις χριστιανικές μειονότητες [...].**
- 6. Δεν γίνεται αποδεκτή η προστασία των ξένων Δυνάμεων.**
- 7. Θα γίνουν οι αναγκαίες προεργασίες για την άμεση σύγκληση της Βουλής [ενν. Εθνικής Συνέλευσης]**

και την έναρξη των εργασιών της κυβέρνησης [...].

Κεμάλ Ατατούρκ, *Ομιλίες* μτφρ. Σ. Σολταρίδης Λιβάνη, Αθήνα 1995, σ. 51-52.

ΑΣΚΗΣΗ

Αφού μελετήσετε την πηγή, να παρουσιάσετε τις κύριες επιδιώξεις του τουρκικού εθνικού κινήματος όπως αυτές προκύπτουν από το κείμενο.

ΕΝΟΤΗΤΑ 38

Ο μικρασιατικός πόλεμος (1919-1922)

Η ελληνική διοίκηση της Μικράς Ασίας Παράλληλα με την απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, εγκαταστάθηκε στην πόλη και η ελληνική διοίκηση. Επικεφαλής ορίστηκε ο ύπατος αρμοστής (γενικός διοικητής) Αριστείδης Στεργιάδης, έμπιστος τόσο του Βενιζέλου όσο και των Βρετανών, με εντολή να αντιμετωπίζει ισότιμα όλους τους κατοίκους. Ήταν μια πολιτική που δεν γινόταν πολλές φορές αποδεκτή από την ελληνική στρατιωτική ηγεσία, τον μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσόστομο και από ορισμένους Μικρασιάτες Έλληνες, γεγονός που, σε

συνδυασμό με τον αυταρχικό χαρακτήρα του Στεργιάδη, έκανε τον ύπατο αρμοστή αντιπαθή σε αρκετούς Έλληνες. Πάντως, οι ελληνικές αρχές επιτέλεσαν σημαντικό έργο στην οικονομία, στην εκπαίδευση, στην υγεία και ιδίως στην επανεγκατάσταση των Ελλήνων προσφύγων που είχαν διωχθεί παλαιότερα από τις οθωμανικές αρχές και τώρα επέστρεφαν.

Οι επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού έως το καλοκαίρι του 1920 Ο ελληνικός στρατός κατέλαβε αρχικά τα εδάφη της Μικράς Ασίας για τα οποία είχε εντολή από την Αντάντ. Λίγο αργότερα, ο Βενιζέλος έλαβε από το συνέδριο του Παρισιού άδεια επέκτασης της ελληνικής ζώνης κατοχής. Έτσι, ο ελληνικός στρατός, αφού κατέλαβε, την άνοιξη του 1920, την Α. Θράκη,

προέλασε, το καλοκαίρι του 1920, σε βάθος 100-150 χλμ. καταλαμβάνοντας μια ζώνη εδαφών στη Μ. Ασία κατά πολύ μεγαλύτερη από αυτή που όριζε η συνθήκη των Σεβρών (είχε υπογραφεί λίγο νωρίτερα).

1. Ελληνικές δυνάμεις στην ενδοχώρα της Μικράς Ασίας (καλοκαίρι 1921).

Η απόρριψη της συνθήκης των Σεβρών από το τουρκικό κίνημα αντίστασης Οι ελληνικές επιτυχίες διευκόλυναν την Αντάντ να

επιβάλλει στον σουλτάνο τη συνθήκη των Σεβρών (καλοκαίρι 1920). Όμως η απόλυτη απόρριψη της συνθήκης από τον Κεμάλ σε συνδυασμό με την ενίσχυση του τουρκικού εθνικού κινήματος αντίστασης έκαναν τους συμμάχους επιφυλακτικούς σχετικά με το κατά πόσο ο ελληνικός στρατός θα μπορούσε να επιβληθεί.

1. Η απόφαση για συνέχιση του πολέμου μετά τον Νοέμβριο του 1920

Αν η επιστροφή του Κωνσταντίνου και οι μεταβολές στον κρατικό μηχανισμό ικανοποιούσαν δύο από τα αιτήματα που εμπεριείχε η λαϊκή ετυμηγορία της 1ης Νοεμβρίου, αγνοήθηκε εντελώς το βαθύτερο

νόημά της δηλ. η άρνηση του πολέμου και η προσδοκία της αποστράτευσης. Η αντιβενιζελική ηγεσία χειρίστηκε το μικρασιατικό ζήτημα σαν να μην υπήρχε άλλη επιλογή από τη συνέχιση και την κλιμάκωση της εκστρατείας. Παγιδεύθηκαν έτσι σε ένα αλυτρωτικό εγχείρημα, που τους ήταν ξένο.

Γ. Μαυρογορδάτος «Οι πολιτικές εξελίξεις», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 6ος σ. 27-28.

Οι εκλογές του 1920 και η επάνοδος του Κωνσταντίνου Λίγες μέρες μετά την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών ο Βενιζέλος δέχτηκε στο Παρίσι δολοφονική επίθεση από Έλληνες φιλοβασιλικούς, αλλά διασώθηκε. Λίγο μετά,

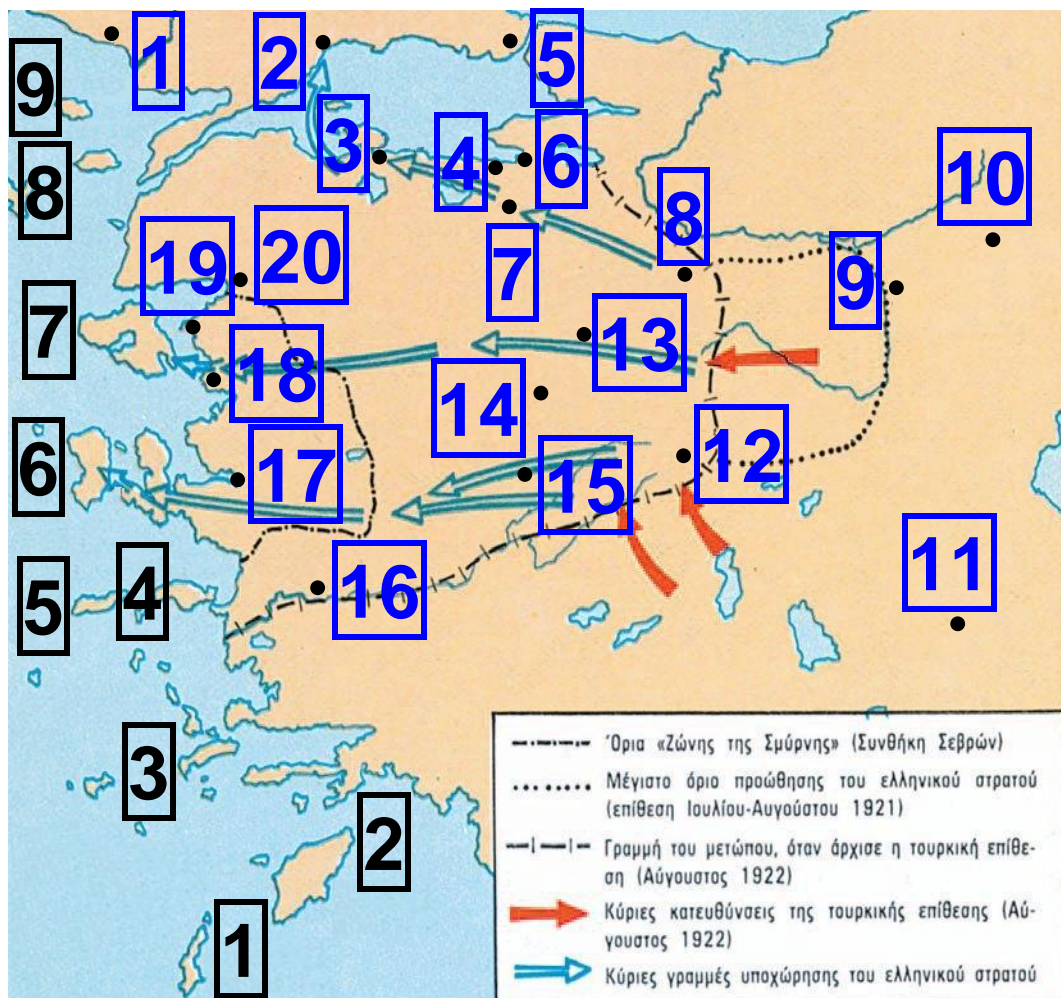
στη διάρκεια ταραχών που ξέσπασαν στην Αθήνα, δολοφονήθηκε από βενιζελικούς ο Ίων Δραγούμης, γνωστός αντιβενιζελικός.

Επιστρέφοντας στην Ελλάδα, ο Βενιζέλος προκήρυξε εκλογές, κρίνοντας ότι μετά την επιτυχία των Σεβρών η συγκυρία ήταν ευνοϊκή για να τις κερδίσει. Υποτίμησε, όμως, το γεγονός ότι ένα σημαντικό τμήμα της ελληνικής κοινωνίας είχε κουραστεί από την πολεμική προσπάθεια που είχε ξεκινήσει χρόνια πριν με τους βαλκανικούς πολέμους. Σε αυτές τις συνθήκες δημιουργήθηκε μια αντιβενιζελική συμμαχία, με ηγέτη τον Δημήτριο Γούναρη, που υποσχόταν τον τερματισμό του πολέμου και την απαλλαγή από τη «βενιζελική τυραννία», όπως χαρακτήριζε τη διακυβέρνηση Βενιζέλου. Καθώς το

πολιτικό κλίμα ήταν ήδη τεταμένο, ο αιφνίδιος θάνατος του Αλέξανδρου, που εκτελούσε χρέη βασιλιά, μετέτρεψε τις εκλογές σε άτυπο δημοψήφισμα για την επιστροφή ή όχι του εξόριστου Κωνσταντίνου στην Ελλάδα.

Στις εκλογές που έγιναν τον Νοέμβριο του 1920 οι Φιλελεύθεροι ηττήθηκαν. Αμέσως ο Βενιζέλος έφυγε από την Ελλάδα. Η νέα φιλοβασιλική κυβέρνηση οργάνωσε δημοψήφισμα για την επιστροφή ή όχι του Κωνσταντίνου. Το υπερβολικά υψηλό ποσοστό υπέρ του Κωνσταντίνου δημιούργησε βάσιμες υποψίες για νοθεία. Τον Δεκέμβριο του 1920 ο Κωνσταντίνος επανήλθε.

Διπλωματικές επιτυχίες του τουρκικού κινήματος αντίστασης
Παράλληλα, οι Δυνάμεις της Αντάντ είχαν αρχίσει να επανεξετάζουν τη στάση τους διαβλέποντας τη δυνατότητα του κεμαλικού κινήματος να είναι ο νικητής της σύγκρουσης. Η επιστροφή του Κωνσταντίνου, πολέμιου της Αντάντ στα χρόνια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, λειτούργησε ως πρόφαση για τις Δυνάμεις, ιδίως για τη Γαλλία και την Ιταλία, ώστε να αναθεωρήσουν τη στάση τους απέναντι στην Ελλάδα. Έτσι, ο Κεμάλ, αφού υπέγραψε συμφωνία συνεργασίας με τη Σοβιετική Ένωση (Μάρτιος 1921), προχώρησε στην υπογραφή σειράς συμφωνιών με τη Γαλλία (Μάρτιος και Οκτώβριος 1921) και την Ιταλία (Μάρτιος 1921) που προέβλεπαν την αποχώρηση

2. Ο μικρασιατικός πόλεμος (1919 -1922)

ΝΗΣΙΑ	
1. ΚΑΡΠΑΘΟΣ	6. ΧΙΟΣ
2. ΡΟΔΟΣ	7. ΛΕΣΒΟΣ
3. ΚΩΣ	8. ΙΜΒΡΟΣ
4. ΙΚΑΡΙΑ	9. ΤΕΝΕΔΟΣ
5. ΣΑΜΟΣ	

Πόλεις

1. Αλεξαν/πολη	11. Ικόνιο
2. Ραιδεστός	12. Αφιόν Καραχισάρ
3. Πάνορμος	13. Κιουτάχεια
4. Μουδανιά	14. Γκεντίζ
5. Κωνσ/πολη	15. Ουσάκ
6. Κίος	16. Αϊδίνιο
7. Προύσα	17. Σμύρνη
8. Εσκή-Σεχίρ	18. Δεκελί
9. Γόρδιο	19. Αϊβαλί
10. Άγκυρα	20. Αδραμύττιο

των στρατευμάτων τους από τη Μικρά Ασία με αντάλλαγμα την παραχώρηση προνομίων και διευκολύνσεων από την κεμαλική Τουρκία. Μετά απ' αυτά, οι ελληνικές προσπάθειες είχαν πλέον μόνο την αγγλική στήριξη, και αυτή σε διπλωματικό, κυρίως, επίπεδο.

2. Ο ελληνικός στρατός μετά την εκστρατεία στον ποταμό Σαγγάριο

Υπολογίσθηκε ότι η πέραν του Σαγγάριου προσπάθεια είχε μειώσει κατά 50% τη μαχητική δύναμη της (ελληνικής) Στρατιάς! [...] Σε μέτωπο 700 χιλιομέτρων οι αμυντικές δυνατότητες του καταπονημένου αυτού στρατού δεν παρείχαν καμία εμπιστοσύνη και μόνον η ρητορεία των ηγητόρων, οι οποίοι είχαν συνδέσει την κριτική και την έκφραση γνώμης με τις καθεστωτικές ισορροπίες της χώρας διέβλεπε ελπίδες επιτυχίας στη συνέχιση του πολέμου.

Γ. Μαργαρίτης, «Οι πόλεμοι», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, τόμ. Α2, σ. 182.

Οι εξελίξεις έως τον Αύγουστο του 1922 Η νέα φιλοβασιλική κυβέρνηση δεν τήρησε την προεκλογική της υπόσχεση για τερματισμό του πολέμου. Ο Κωνσταντίνος και η νέα πολιτική ηγεσία πίστευαν ότι η νίκη ήταν κοντά και γι' αυτό αποφάσισαν να συνεχίσουν τον πόλεμο. Μάλιστα, ο Κωνσταντίνος πήγε ο ίδιος στη Μικρά Ασία. Το καλοκαίρι του 1921, τα ελληνικά στρατεύματα πραγματοποίησαν μεγάλη επίθεση, που κόστισε χιλιάδες νεκρούς και τραυματίες, φτάνοντας μέχρι τον ποταμό Σαγγάριο, λίγα χιλιόμετρα πριν την Άγκυρα. Συνάντησαν, ωστόσο, ισχυρή αντίσταση και υποχώρησαν στη γραμμή που οριζόταν από τις πόλεις Εσκή Σεχίρ–Κιουτάχεια–Αφιόν Καραχισάρ. Εκεί παρέμεινε το μέτωπο τον επόμενο ένα χρόνο.

3. Στον δρόμο για την προσφυγιά

[...] Λοιπόν ούλος αυτός ο κόσμος στοιβαγμένος στο μουράγιο και πάνω σε μαούνες. Άντρωι, γέρωι, γριές και γυναικόπαιδα, που είχανε παρατήσει τα καλά τους, και ξεμείνανε στο δρόμο, και τώρα εκεί μεροβραδιάζονταν εκεί πλαγιάζανε, άλλος μ' ένα χράμι που έφερε μαζί του, άλλος μ' ένα πάπλωμα ή με μια μπατανία. Χείλια τρεμοσαλεύανε από το παραμιλητό. Μάτια γουρλωμένα που αγναντεύανε τη Δευτέρα Παρουσία, τη συντέλεια του κόσμου [...] Μέρα, χαρά Θεού. Τέλη Αυγούστου, αρχές Σεπτέμβρη με το καινούριο [...].

Κοσμάς Πολίτης, *Στου Χατζηφράγκου*, Ερμής, Αθήνα 1990, σ. 146.

3. Μετά την κατάληψη της Σμύρνης από τους κεμαλικούς, Έλληνες πρόσφυγες αναζητούν με αγωνία μέσο σωτηρίας. Πίσω τους διακρίνονται Τούρκοι ιππείς και πυρπολημένα κτίρια.

Όμως, οι όροι του παιχνιδιού είχαν αντιστραφεί. Ο Κεμάλ, ενισχυμένος οικονομικά, διπλωματικά και στρατιωτικά, εμφανιζόταν αδιάλλακτος. Την ίδια στιγμή στην Αθήνα ενισχύονταν οι αντιπολιτευτικές φωνές (ο Αλ. Παπαναστασίου και έξι συνεργάτες του δημοσίευσαν,

τον Μάρτιο του 1922, το *Δημοκρατικό Μανιφέστο*, στο οποίο ασκούσαν κριτική στις βασιλικές επιλογές) και οξυνόταν η οικονομική κρίση. Σε αυτές τις συνθήκες, οι κυβερνήσεις της Αθήνας αναζητούσαν στο εξωτερικό διπλωματική και οικονομική στήριξη, αλλά δίχως αποτέλεσμα.

Στις 13 Αυγούστου εκδηλώθηκε η τελική τουρκική επίθεση. Λίγο μετά η ελληνική άμυνα κατέρρευσε και άρχισε η υποχώρηση. Στις 27 Αυγούστου οι κεμαλικοί μπήκαν στη Σμύρνη. Η πόλη παραδόθηκε στις φλόγες, οι Έλληνες και οι Αρμένιοι κάτοικοί της στη σφαγή. Η ήττα του ελληνικού στρατού σήμανε και το τέλος του μικρασιατικού ελληνισμού. Όσοι Έλληνες σώθηκαν πήραν το δρόμο για την προσφυγιά.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

Ο μικρασιατικός πόλεμος στη λογοτεχνία και στον κινηματογράφο

- ✓ **Ηλίας Βενέζης, Νούμερο 31328 (1931).**
- ✓ **Στρατής Δούκας, Ιστορία ενός αιχμαλώτου (1929).**
- ✓ **Διδώ Σωτηρίου, Οι νεκροί περιμένουν (1959).**
- ✓ **Διδώ Σωτηρίου, Ματωμένα χρώματα (1962).**
- ✓ **Νίκος Κούνδουρος, 1922 (1982).**
Ταινία βασισμένη στο βιβλίο
Νούμερο 31328 του Η. Βενέζη.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- 1. Δοκιμάστε να ερμηνεύσετε την απόφαση των κυβερνήσεων μετά το Νοέμβριο του 1920 να συνεχίσουν τον μικρασιατικό πόλεμο. Καλό θα ήταν να μελετήσετε πριν την πηγή 1.**
- 2. Θεωρείτε ότι ο μικρασιατικός πόλεμος κρίθηκε αποκλειστικά σε στρατιωτικό επίπεδο; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας.**
- 3. Διαθεματική δραστηριότητα: Ιστορία, λογοτεχνία και κινηματογράφος να διαβάσετε το αφήγημα του Ηλία Βενέζη *Νούμερο 31328*, να δείτε την ταινία του Νίκου Κούνδουρου *1922* και στη συνέχεια να τα παρουσιάσετε στην τάξη σας.**

ΕΝΟΤΗΤΑ 39

**Εξελίξεις σε Ελλάδα και Τουρκία
μετά τον μικρασιατικό πόλεμο**

Ελλάδα: Το κίνημα του 1922
Στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1922 ξέσπασε κίνημα στη Χίο και στη Μυτιλήνη, όπου βρίσκονταν μονάδες του ελληνικού στρατού που επέστρεφαν από τη Μικρά Ασία. Όσοι συμμετείχαν σε αυτό αξίωναν την παραίτηση του βασιλιά Κωνσταντίνου, τη διάλυση της Βουλής (στην οποία τα φιλοβασιλικά κόμματα διέθεταν πλειοψηφία), το σχηματισμό νέας κυβέρνησης που θα είχε την εμπιστοσύνη της Αντάντ, καθώς και την ενίσχυση του μετώπου στη Θράκη, ώστε η Ελλάδα να αποφύγει και άλλες εδαφικές απώλειες. Με επικεφαλής

1. Τμήματα του επαναστατημένου στρατού στην Αθήνα (Σεπτέμβριος 1922). Στο κέντρο διακρίνεται ο Νικόλαος Πλαστήρας.

τους συνταγματάρχες Νικόλαο Πλαστήρα και Στυλιανό Γονατά, περίπου 12.000 αξιωματικοί και στρατιώτες, αποβιβάστηκαν, λίγο αργότερα, στο Λαύριο, στο νοτιότερο άκρο της Αττικής, και άρχισαν να βαδίζουν προς την Αθήνα. Ο

βασιλιάς Κωνσταντίνος, βλέποντας ότι δεν είχε καμία δυνατότητα αντίστασης, εγκατέλειψε τη χώρα. Βασιλιάς έγινε ο γιος του Γεώργιος Β΄. Φτάνοντας στην Αθήνα, οι κινηματίες εγκατέστησαν επαναστατική κυβέρνηση.

Η ανακωχή των Μουδανιών
Μετά την ήττα στη Μικρά Ασία, φαινόταν πλέον εξαιρετικά δύσκολο για την Ελλάδα να διατηρήσει την Α. Θράκη. Αρχικά, η επαναστατική κυβέρνηση δεν φάνηκε πρόθυμη να υποχωρήσει. Μάλιστα, για να αντιμετωπίσει ενδεχόμενη νέα τουρκική επίθεση, αναδιοργάνωσε ταχύτατα τον ελληνικό στρατό στη Θράκη. Τελικά, όμως, υπό το βάρος των κεμαλικών απειλών για νέο πόλεμο και των αφόρητων πιέσεων της Αγγλίας η Ελλάδα αποδέχτηκε την ανακωχή των Μουδανιών

(Οκτώβριος 1922) με την οποία η Α. Θράκη ενσωματωνόταν στην Τουρκία. Η εκκένωση της περιοχής από τον ελληνικό στρατό και τον ντόπιο ελληνικό πληθυσμό ολοκληρώθηκε στα μέσα Νοεμβρίου 1922.

2. Έλληνες πρόσφυγες εγκαταλείπουν την ανατολική Θράκη (Νοέμβριος 1922).

Ελλάδα: Η «δίκη των έξι» Η επαναστατική κυβέρνηση σύστησε έκτακτο στρατοδικείο προκειμένου να καταλογιστούν ευθύνες για την ήττα στη Μικρά Ασία. Σε αυτό

παραπέμφθηκαν οκτώ κορυφαία στελέχη (πρωθυπουργοί, υπουργοί, στρατιωτικοί ηγέτες) της βασιλικής παράταξης: Δ. Γούναρης, Ν. Στράτος, Π. Πρωτοπαπαδάκης, Γ. Μπαλτατζής, Ν. Θεοτόκης, Γ. Χατζανέστης, Μ. Γούδας και Ξ. Στρατηγός. Τον Νοέμβριο του 1922 καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν οι έξι πρώτοι· αυτή ήταν η «δίκη των έξι».

1. Η ελληνοτουρκική σύμβαση υποχρεωτικής ανταλλαγής των πληθυσμών

Τραγική [...] για τους άνω του ενός εκατομμυρίου έλληνες πρόσφυγες και τις περιουσίες τους, αλλά και πλέον συμφέρουσα λύση, εν όψει της κατηγορηματικής

αρνήσεως της τουρκικής πλευράς να δεχθεί την επιστροφή τους, ήταν η Συμφωνία της υποχρεωτικής ανταλλαγής πληθυσμών που υπογράφηκε στη Λωζάνη στις 30 Ιανουαρίου 1923. Το υποχρεωτικό της μετακινήσεως σήμαινε ότι πολλοί από αυτούς θα μπορούσαν να εγκατασταθούν στα οικήματα και τις γεωργικές εκτάσεις των 400.000 περίπου μουσουλμάνων, ελλήνων πολιτών, που βάσει της Συμφωνίας έπρεπε να ταξιδέψουν προς την αντίθετη κατεύθυνση· εξίσου τραγικά θύματα και αυτοί –που κανείς σχεδόν στην Ελλάδα δεν φαίνεται να τους θυμάται– ενός πολέμου για τον οποίο δεν έφεραν καμία ευθύνη και στο οποίο τη διεξαγωγή δεν είχαν κανενός είδους συμμετοχή.

Γ. Γιανουλόπουλος, «Η ευγενής μας τύφλωσις...», εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή, δ' έκδοση, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σ. 308.

Η συνθήκη της Λοζάνης (1923)
Παράλληλα, άρχισαν στη Λοζάνη της Ελβετίας διαβουλεύσεις για την υπογραφή μιας νέας συνθήκης ειρήνης. Εκπρόσωπος της Ελλάδας σε αυτές ορίστηκε, από την επαναστατική κυβέρνηση, ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Μετά από πολύμηνες συζητήσεις υπογράφηκε, στις 24 Ιουλίου 1923, η **συνθήκη της Λοζάνης**, με την οποία επισημοποιήθηκε η τουρκική κυριαρχία στη Μικρά Ασία και στην Α. Θράκη, ενώ παραχωρήθηκαν στην Τουρκία και η Ίμβρος με την Τένεδο. Επίσης,

στη συνθήκη της Λοζάνης ενσωματώθηκε ελληνοτουρκική σύμβαση ανταλλαγής πληθυσμών (Ιανουάριος 1923), σύμφωνα με την οποία όλοι οι ορθόδοξοι χριστιανοί της Τουρκίας έπρεπε να μετοικήσουν στην Ελλάδα και όλοι οι μουσουλμάνοι της Ελλάδας να ακολουθήσουν τον αντίστροφο δρόμο. Εξαιρέθηκαν το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου (125.000 τότε), καθώς και οι μουσουλμάνοι της Δ. Θράκης (118.000 τότε).

Κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα Η ελληνική επαναστατική κυβέρνηση είχε να αντιμετωπίσει επείγοντα και σοβαρά προβλήματα. Η ραγδαία επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης, η κατακόρυφη πτώση των μισθών

και η επείγουσα ανάγκη αποκατάστασης των παλαιών πολεμιστών (πολλοί από αυτούς είχαν πολεμήσει 10-12 χρόνια) και των προσφύγων έκαναν επιτακτική τη λήψη μέτρων. Σε αυτές τις συνθήκες, λοιπόν, και επιπλέον ωθούμενη από τη γενική ανάγκη αύξησης της αγροτικής παραγωγής η επαναστατική κυβέρνηση άρχισε αμέσως την απαλλοτρίωση και διανομή γαιών σε πρόσφυγες και γηγενείς ακτήμονες (Φεβρουάριος 1923). Αυτή την εποχή μοιράστηκαν αγροτικοί κλήροι σε πλήθος αγροτών. Παράλληλα, τα εργατικά αιτήματα για αυξήσεις των αποδοχών οδήγησαν, το καλοκαίρι του 1923, στο μεγαλύτερο κύμα απεργιών που είχε γνωρίσει η Ελλάδα από την ίδρυσή της. Σημαντικό μέτρο της επαναστατικής κυβέρνησης

υπήρξε και η υιοθέτηση από την Ελλάδα του γρηγοριανού ημερολογίου, που ίσχυε στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες. Έτσι, από τις 16 Φεβρουαρίου 1923 (παλαιό ημερολόγιο) η Ελλάδα βρέθηκε στην 1η Μαρτίου 1923 (νέο ημερολόγιο). Το ημερολόγιο αυτό ισχύει σήμερα.

Η επαναστατική κυβέρνηση, αφού αντιμετώπισε με επιτυχία μια προσπάθεια ανατροπής της (Οκτώβριος 1923), αποφάσισε να παραδώσει την εξουσία. Στις εκλογές του Δεκεμβρίου του 1923 τα φιλοβασιλικά κόμματα απείχαν. Έτσι, στη Βουλή εκπροσωπήθηκαν μόνο το *κόμμα των Φιλελευθέρων* του Ελ. Βενιζέλου (250 βουλευτές) και η *Δημοκρατική Ένωση* του Αλ. Παπαναστασίου (120 βουλευτές). Ο Γεώργιος Β΄ εξαναγκάστηκε να

φύγει στο εξωτερικό. Προσωρινός αντιβασιλέας ορίστηκε ο ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης.

2. Η επαναστατική κυβέρνηση προχωρά στη διανομή γαιών

Μετά την υπογραφή στη Λωζάνη της Σύμβασης για την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας (30 Ιανουαρίου 1923) και μπροστά στο πελώριο πρόβλημα της προσφυγικής αποκατάστασης, παραμερίστηκε στις 14 Φεβρουαρίου το τελευταίο εμπόδιο που απέμενε για την αναγκαστική απαλλοτρίωση των τσιφλικιών: η συνταγματική απαίτηση να προηγείται «πλήρης» αποζημίωση των γαιοκτημόνων. Μετά την αναστολή της σχετικής διάταξης, όχι μόνο επιτρεπόταν

η κατάληψη των ιδιοκτησιών και πριν από την καταβολή αποζημιώσεων αλλά και η ίδια η αποζημίωση έγινε σε κρατικές ομολογίες 30ετούς διάρκειας (που γρήγορα απαξιώθηκαν). Άρχισε έτσι η άμεση απαλλοτρίωση και διανομή γαιών είτε σε πρόσφυγες είτε σε γηγενείς ακτήμονες, που επρόκειτο να ολοκληρωθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος της σε τρία μόλις χρόνια.

Γ. Μαυρογορδάτος, «Μεταξύ δύο πολέμων, πολιτική ιστορία 1922-1940», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 7ος, σ. 10.

Κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις στην Τουρκία Μετά τον μικρασιατικό πόλεμο, ο Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος αναδείχτηκε

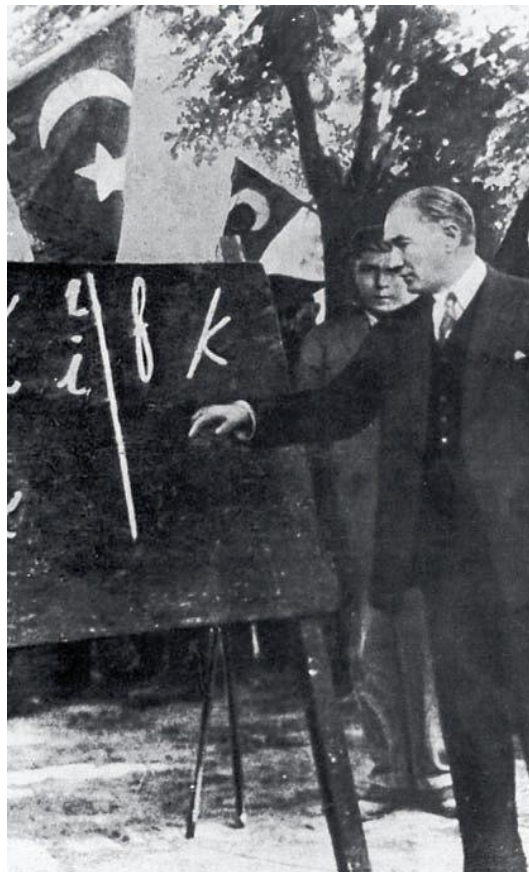
πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας, υποχρέωσε τον σουλτάνο να φύγει από τη χώρα, εδραίωσε τον κοσμικό–λαϊκό (και όχι θρησκευτικό) χαρακτήρα του πολιτεύματος και στη συνέχεια θέλησε να μετατρέψει την Τουρκία σε σύγχρονο κράτος δυτικού τύπου: προσπάθησε να οργανώσει συστήματα υγείας και εκπαίδευσης, αντικατέστησε το οθωμανικό αλφάβητο με το λατινικό προσπαθώντας να φέρει τη χώρα του πιο κοντά στη Δύση, κατήργησε την πολυγαμία, παραχώρησε δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες, απαγόρευσε στους άνδρες να φορούν φέσι και στις γυναίκες φερετζέ και επέβαλε τη χρήση οικογενειακών επιθέτων (ο ίδιος υιοθέτησε το *Ατατούρκ*, πατέρας των Τούρκων, με το οποίο τον αποκαλούσαν οι οπαδοί του).

Οι κεμαλικές μεταρρυθμίσεις, ωστόσο, βρήκαν απήχηση μόνο στα ανώτερα και μεσαία κοινωνικά στρώματα. Οι φτωχότερες τάξεις και κυρίως οι αγροτικοί πληθυσμοί, δηλαδή η συντριπτική πλειονότητα του τουρκικού λαού, συνέχισαν να ζουν, σε μεγάλο βαθμό, όπως και πριν από την «κεμαλική επανάσταση».

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- 1. Κατά τον ιστορικό Γ. Γιανουλόπουλο, η ανταλλαγή πληθυσμών ήταν «τραγική [...] αλλά και πλέον συμφέρουσα λύση» (πηγή 1). Να σχολιάσετε τη θέση αυτή.**
- 2. Ποια η σημασία της συνθήκης της Λοζάνης για την Ελλάδα, την Τουρκία αλλά και την ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και**

της νοτιοανατολικής Μεσογείου;
3. Να αποτιμήσετε την κίνηση της ελληνικής επαναστατικής κυβέρνησης να προχωρήσει αμέσως σε διανομή γαιών (πηγή 2). Ποιοι λόγοι υπαγόρευσαν αυτή την απόφαση; Ποια ήταν η σημασία της;

3. Ο Κεμάλ διδάσκει σε Τούρκους την τουρκική γραφή γραμμένη σε λατινικό αλφάβητο.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι...

- ✓ η Ελλάδα ανέλαβε τη μικρασιατική εκστρατεία με την προσδοκία να ενσωματώσει οθωμανικά εδάφη στα οποία κατοικούσαν και πυκνοί ελληνικοί πληθυσμοί
- ✓ στη δυτική Μ. Ασία και στον Πόντο υπήρχαν ακμαίες ελληνορθόδοξες κοινότητες η θέση των οποίων επιδεινώθηκε ραγδαία μετά την επικράτηση των Νεότουρκων
- ✓ το τουρκικό εθνικό κίνημα αντίστασης με επικεφαλής τον Μουσταφά Κεμάλ εξελίχθηκε σε παράγοντα καθοριστικό για τις εξελίξεις στη Μικρά Ασία
- ✓ η μικρασιατική εκστρατεία κατέληξε σε ελληνική ήττα και αυτή με τη σειρά της είχε ως αποτέλεσμα τον ξεριζωμό του μικρασιατικού ελληνισμού

✓ το καλοκαίρι του 1923 υπογράφηκε η συνθήκη της Λοζάνης, που όριζε, μεταξύ άλλων ως υποχρεωτική την ανταλλαγή πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία

✓ μετά τον μικρασιατικό πόλεμο, στην Ελλάδα ξέσπασε κίνημα που εκδίωξε τον Κωνσταντίνο, καταδίκασε και εκτέλεσε έξι ηγετικά στελέχη της βασιλικής παράταξης ως υπεύθυνα για την ήττα και προχώρησε σε διανομή γαιών την ίδια στιγμή στην Τουρκία, ο Κεμάλ προωθούσε ριζικές μεταρρυθμίσεις επιδιώκοντας τη μετατροπή της χώρας του σε σύγχρονο εθνικό κράτος δυτικού τύπου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ (1919-1939)

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε:

- ✓ την οικονομική κρίση που έπληξε σχεδόν ολόκληρο τον κόσμο κατά τον Μεσοπόλεμο
- ✓ τα κοινωνικά και τα πολιτικά αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης
- ✓ τη γέννηση του φασισμού και τη διάδοση του φασιστικού προτύπου
- ✓ τις κυριότερες πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου
- ✓ το προσφυγικό πρόβλημα στη μεσοπολεμική Ελλάδα.

ΕΝΟΤΗΤΑ 40

Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 και η Μεγάλη Ύφεση

Τα αποτελέσματα του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου Η Ευρώπη βγήκε από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο υλικά και ηθικά καταρρακωμένη: 8 εκατομμύρια νεκροί, 6 εκατομμύρια ανάπηροι και τεράστιες υλικές ζημιές ήταν τα ορατά αποτελέσματα.

Σε οικονομικό επίπεδο, η Μ. Βρετανία και η Γαλλία, προκειμένου να βρουν τους οικονομικούς πόρους που ήταν απαραίτητοι για τον πόλεμο, δανείστηκαν από τις ΗΠΑ. Οι τελευταίες είδαν την οικονομία τους και τη διεθνή τους θέση να ενισχύονται.

Σε κοινωνικό επίπεδο, ο πόλεμος προκάλεσε βαθιές μεταβολές. Ο μεγάλος χαμένος ήταν τα μεσαία στρώματα (μισθωτοί, μικρομεσαίοι επιχειρηματίες, ελεύθεροι επαγγελματίες), τα οποία σε πολλές περιπτώσεις καταστράφηκαν οικονομικά. Από την άλλη πλευρά, ο πόλεμος ευνόησε την είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας. Σε χώρες όπως η Σοβιετική Ένωση, η Γερμανία και η Βρετανία οι γυναίκες απέκτησαν αυτή την εποχή δικαίωμα ψήφου.

Σε πολιτικό επίπεδο, η μεταπολεμική Ευρώπη, αν και εξακολουθούσε να παίζει σημαντικό διεθνή ρόλο, είδε την παγκόσμια ηγεμονία της να εξαρθρώνεται. Τα οικονομικά προβλήματα της Μ. Βρετανίας και της Γαλλίας αποδυνάμωσαν τον διεθνή τους ρόλο και έπληξαν

τη συνοχή του αποικιακού τους συστήματος. Σε αυτό συνέβαλε και η συμμετοχή στρατευμάτων από τις αποικίες στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Πολλοί από αυτούς τους πολεμιστές γύρισαν στις πατρίδες τους φέρνοντας μαζί τους ιδέες που γνώρισαν στην Ευρώπη. Είτε επρόκειτο για το «δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των λαών» είτε για τις αντιιμπεριαλιστικές θέσεις των σοσιαλιστών και των κομμουνιστών, οι ιδέες αυτές ενίσχυσαν κινήματα ανεξαρτητοποίησης στις αποικίες κατά τον Μεσοπόλεμο.

Επίσης, στη διάρκεια του πολέμου δημιουργήθηκε το πρώτο σοσιαλιστικό κράτος. Αν και η νεαρή Σοβιετική Ένωση ήταν ακόμη αδύναμη, συνιστούσε, ωστόσο, ένα εναλλακτικό πρότυπο οργάνωσης της κοινωνίας που

ασκούσε, τα πρώτα εκείνα χρόνια, ισχυρή έλξη σε πολλούς από τους απογοητευμένους πολίτες της Ευρώπης.

1. Ανάπηρος Γερμανός αξιωματικός ζητιανεύει μετά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο φορώντας την επίσημη στολή του.

Τέλος, ο πόλεμος έπληξε το κύρος του φιλελεύθερου αστικού κράτους που σε λίγο θα δεχόταν σφοδρή κριτική τόσο από

τα αριστερά, με την άνοδο του κομμουνισμού, όσο και από τα δεξιά, με την ενίσχυση αυταρχικών εθνικιστικών και φασιστικών τάσεων που κατηγορούσαν τον κοινοβουλευτισμό ότι αδυνατούσε να υπερασπιστεί τα εθνικά συμφέροντα.

2. Η είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας, δυναμική την εποχή του Α' Παγκόσμιου πολέμου, ενισχύθηκε μεταπολεμικά.

Η κατάσταση στην Ευρώπη κατά τη δεκαετία του 1920 Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια

η πολιτική ατμόσφαιρα στην Ευρώπη σφραγίστηκε από την αμοιβαία καχυποψία και τον ανταγωνισμό Γαλλίας–Γερμανίας. Η αναθέρμανση, όμως, της ευρωπαϊκής οικονομίας και η σχετική ευφορία που την ακολούθησε καλλιέργησαν τόσο στους ευρωπαϊκούς λαούς όσο και στους Ευρωπαίους ηγέτες την αντίληψη ότι τέτοιοι ανταγωνισμοί ήταν αδιέξοδοι. Έτσι, το 1925 υπογράφηκαν, με πρωτεργάτες τους υπουργούς Εξωτερικών της Γαλλίας Μπριάν και της Γερμανίας Στρέζεμαν, οι *συνθήκες του Λοκάρνο (1925)*, για τον σεβασμό των υφιστάμενων συνόρων. Λίγο αργότερα, το 1928, υπογράφηκε το *σύμφωνο Κέλογκ–Μπριάν* (υπουργοί Εξωτερικών των ΗΠΑ και της

Γαλλίας αντίστοιχα), με το οποίο καταδικαζόταν ο πόλεμος.

Η έκρηξη της οικονομικής κρίσης του 1929 Η διεθνής διπλωματική προσέγγιση στηρίχτηκε, όπως ήδη είπαμε, στην οικονομική ευημερία που σημειωνόταν από τις αρχές της δεκαετίας του 1920 στον δυτικό κόσμο. Χώρα-καθρέφτης αυτού του «οικονομικού θαύματος» ήταν οι ΗΠΑ, όπου την περίοδο 1921-1929 τόσο η βιομηχανική παραγωγή όσο και το μέσο εισόδημα διπλασιάστηκαν. Η γενικότερη αισιοδοξία που επικρατούσε στις ΗΠΑ εκφράστηκε με τη συνεχή άνοδο των τιμών των μετοχών στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης. Το φθινόπωρο του 1929, ωστόσο, μεγάλοι επενδυτές, θέλοντας να εισπράξουν μέρος από τα κέρδη τους, άρχισαν να πουλούν μετοχές.

Γρήγορα επικράτησε πανικός, κυρίως ανάμεσα στους μικροεπενδυτές, που έσπευσαν να πουλήσουν τις μετοχές τους. Αποτέλεσμα ήταν η γενική κατάρρευση των τιμών στο χρηματιστήριο, η οποία ξεκίνησε στις 24 Οκτωβρίου του 1929, τη «Μαύρη Πέμπτη». Το φαινόμενο ονομάστηκε κραχ και ήταν η αρχή μιας οικονομικής κρίσης που εξαπλώθηκε ραγδαία σχεδόν σε ολόκληρο τον κόσμο.

Σε διάστημα λίγων εβδομάδων είχαν χαθεί πολλές περιουσίες. Επιχειρήσεις έκλεισαν, χιλιάδες επιχειρηματίες καταστράφηκαν και εκατομμύρια εργαζόμενοι έμειναν άνεργοι. Το 1931 η οικονομία των ΗΠΑ είχε σχεδόν καταρρεύσει. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, μεγάλες επιχειρήσεις, που άντεξαν στην κρίση, εξαγόραζαν μικρότερες

επιχειρήσεις. Έτσι, συγκεντρωνόταν η οικονομική ισχύς και σχηματίζονταν πανίσχυρα οικονομικά συγκροτήματα.

**3. Το «αμερικανικό θαύμα»:
διαφήμιση αυτοκινήτου Ford
το 1926.**

1. ΗΠΑ, 1928:

**Η ευφορία πριν από την
οικονομική καταιγίδα**

Κανένα Κογκρέσο των Ηνωμένων Πολιτειών [...] δε βρέθηκε μπροστά σε πιο μεγάλη και ευχάριστη προοπτική απ' αυτή που

φαίνεται σήμερα μπροστά μας [...] Ο μεγάλος πλούτος που δημιούργησαν οι επιχειρήσεις και η βιομηχανία μας και που έσωσε τη χώρα μας, διανεμήθηκε σοφά ανάμεσα στο λαό μας και σταθερά τοποθετήθηκε στο εξωτερικό [...]. Οι απαιτήσεις για την ύπαρξή μας ξεπέρασαν τον κανόνα της αναγκαιότητας και μετέβησαν στην περιοχή της πολυτέλειας. [...] Η χώρα μπορεί να κοιτάζει το παρόν με ικανοποίηση και να προσβλέπει στο μέλλον με αισιοδοξία. Μήνυμα του Προέδρου των ΗΠΑ Calvin Coolidge, στο Κογκρέσο, 4.12.1928.

Πηγή: E.J. Hobsbawm, Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991, μτφρ. Β. Καπετανγιάννης, Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ. 116.

Η επέκταση της κρίσης – Η Μεγάλη Ύφεση Η κρίση επεκτάθηκε γρήγορα και στην Ευρώπη, όπου είχαν επενδυθεί αμερικανικά κεφάλαια με τη μορφή δανείων. Η απόφαση των αμερικανικών τραπεζών να αποσύρουν τα δάνεια αυτά κλόνισε την ευρωπαϊκή οικονομία. Το πλήγμα ήταν ισχυρό, ιδίως για τη Γερμανία, που είχε στηρίξει τη μεταπολεμική ανασυγκρότησή της σε αμερικανικά κεφάλαια, αλλά και για τη Βρετανία, που αδυνατούσε πλέον να διαθέσει τα προϊόντα της στην αγορά των ΗΠΑ. Η γενικευμένη κάμψη της οικονομικής δραστηριότητας, που σημειώθηκε σχεδόν σε ολόκληρο τον δυτικό κόσμο κατά την περίοδο 1929 -1933 ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης του 1929 και ονομάστηκε *Μεγάλη Ύφεση*, έπληξε και

την Ελλάδα, όπως θα δούμε σε επόμενη ενότητα.

4. Αυτοκτονίες στη Νέα Υόρκη μετά την κατάρρευση του χρηματιστηρίου (κραχ) το φθινόπωρο του 1929.

2. Η «Μαύρη Πέμπτη» στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης

Το καίριο πλήγμα προήλθε από την κατάρρευση του χρηματιστηρίου [ενν. της Νέας Υόρκης] τον Οκτώβριο του 1929. Οι εντολές πωλήσεων, που διογκώθηκαν

απότομα στις 22 του μήνα, πήραν τη μορφή χιονοστιβάδας στη συνεδρίαση της 24ης Οκτωβρίου. Αυτή ήταν η «Μαύρη Πέμπτη», κατά την οποία 12 εκατομμύρια μετοχές έπεσαν στην αγορά χωρίς να βρουν αγοραστή. Όλοι δοκιμάζουν να ξεφορτωθούν τους τίτλους τους μια ώρα αρχύτερα, και οι τιμές πέφτουν κατακόρυφα. Πάμπολλες τράπεζες που είχαν επενδύσει τις καταθέσεις των πελατών τους σε μετοχές οδηγούνται σε χρεοκοπία. [...] Τρεις μήνες μετά το κραχ της Γουόλ Στριτ [το χρηματιστήριο της Ν. Υόρκης], η παραγωγή αυτοκινήτων έχει κιόλας μειωθεί στο μισό, παρασύροντας τις βιομηχανίες εξαρτημάτων, ελαστικών και πετρελαίου. [...]

**S. Bernstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης
Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τόμ. 3, σ.
67- 68.**

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- 1. Να περιγράψετε και να σχολιάσετε την εικόνα 1.**
- 2. Να μελετήσετε την εικόνα 2 και κατόπιν να συνθέσετε κείμενο με θέμα τις αλλαγές που έφερε ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος στην κοινωνική θέση των γυναικών.**
- 3. Ποιες πληροφορίες μπορείτε να αντλήσετε για την οικονομική κρίση του 1929 στις ΗΠΑ μελετώντας τις πηγές 1, 2 και τις εικόνες 3 και 4;**

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε

✓ Έρνεστ Χεμινγκουέι,
Αποχαιρετισμός στα όπλα (1929)
Η μεταπολεμική εμπειρία
κοινωνικής προσαρμογής δοσμένη
από τον Έ. Χεμινγκουέι, στρατιώτη
στη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου
πολέμου.

...δείτε κινηματογραφική ταινία

✓ J. Huston, Ch. Vidor,
Αποχαιρετισμός στα όπλα (1957)
Ταινία βασισμένη στο ομότιτλο
μυθιστόρημα του Έ. Χεμινγκουέι.

ΕΝΟΤΗΤΑ 41

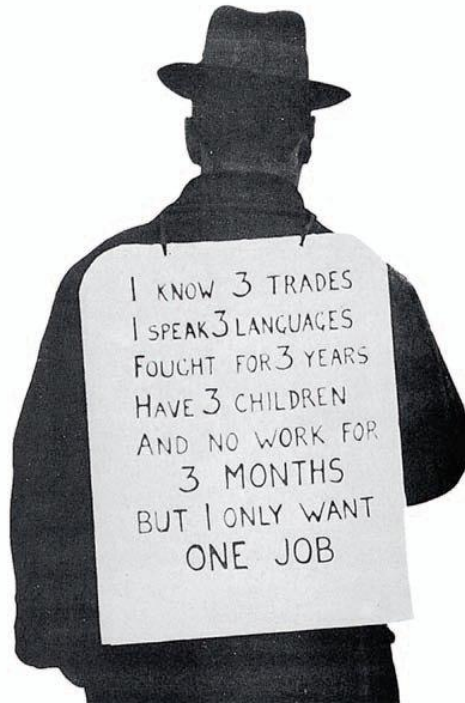
Κοινωνικές διαστάσεις της κρίσης του 1929

Η κρίση του 1929 επηρέασε, αν και σε διαφορετικό βαθμό, όλες τις κοινωνίες του δυτικού κόσμου.

Ένα τμήμα των ανώτερων τάξεων ισχυροποιήθηκε, καθώς κατάφερε, εξαγοράζοντας επιχειρήσεις στα πρόθυρα της κατάρρευσης, να ενισχύσει σημαντικά την οικονομική και κοινωνική του θέση.

Ωστόσο, για όλους τους άλλους οι εξελίξεις υπήρξαν αρνητικές. Οι αγρότες είδαν τα προϊόντα τους να μένουν απούλητα και τα εισοδήματά τους να εξανεμίζονται. Οι βιομηχανικοί εργάτες και οι εμποροϋπάλληλοι βρέθηκαν αντιμέτωποι με μειώσεις των

μισθών τους, περιορισμό των ωρών εργασίας και απολύσεις. Οι μικρομεσαίοι επιχειρηματίες υποχρεώθηκαν να πουλήσουν ή να κλείσουν τις επιχειρήσεις τους και οι δημόσιοι υπάλληλοι να αποδεχτούν δραστικές μειώσεις των μισθών τους. Ένα κύμα εξαθλίωσης κάλυψε τις ΗΠΑ, την Ευρώπη και πολλές άλλες χώρες του δυτικού κόσμου προκαλώντας έντονες –και συχνά βίαιες– διαμαρτυρίες. Ειδικά στις Η.Π.Α, που υπήρξαν η πηγή της κρίσης, υπολογίστηκε ότι περίπου 12.000.000 άνθρωποι έμειναν άνεργοι, πάνω από 1.600 τράπεζες πτώχευσαν, 20.000 μικρομεσαίες επιχειρήσεις έκλεισαν, 1 στους 20 γεωργούς έχασε την περιουσία του και –το πιο τραγικό απ’ όλα– 23.000 άνθρωποι αυτοκτόνησαν.

1. Η πινακίδα γράφει: «Ξέρω τρία επαγγέλματα, μιλάω τρεις γλώσσες, πολέμησα τρία χρόνια, έχω τρία παιδιά και δεν έχω εργασία για τρεις μήνες αλλά το μόνο που ζητάω είναι μια δουλειά».

1. Συσσίτια απόρων στη Νέα Υόρκη του 1929

Νομίζαμε ότι ο αμερικανικός επιχειρηματικός κόσμος ήταν ο βράχος του Γιβραλτάρ. Ήμασταν το εκλεκτό έθνος και τίποτα δεν θα μπορούσε να μας σταματήσει. [...]

Υπήρχε μια αίσθηση συνέχειας και διάρκειας. Εάν πετύχατε κάτι, αυτό θα ίσχυε για πάντα. Ξαφνικά, όμως το μεγάλο όνειρο κατέρρευσε. Ο αντίκτυπος ήταν απίστευτος. Περιπατούσες στον δρόμο και παντού μπορούσες να δεις τις ουρές των συσσιτίων όπου προσφερόταν τροφή για λίγα σεντς. Το μεγαλύτερο από αυτά στην πόλη της Νέας Υόρκης ανήκε στον William Hearst. Αυτός είχε ένα μεγάλο φορτηγό με ανθρώπους επάνω, και μεγάλα καζάνια καυτής σούπας μαζί με ψωμί. Άνθρωποι περίμεναν σχηματίζοντας [...] τεράστιες ουρές.

Αφήγηση του Yip Harburg (επιχειρηματίας που καταστράφηκε οικονομικά το 1929), Studs Terkel, *Hard Times*, Νέα Υόρκη 1970. Πηγή: <http://www.spartacus-educational.com>

2. Συσσίτιο στη Νέα Υόρκη την εποχή της κρίσης.

2. Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Φραγκλί- νος Ρούζβελτ παρουσιάζει την κεντρική ιδέα του new deal

Έχουμε δύο προβλήματα: πρώ-
τον, να αντιμετωπίσουμε τον άμεσο
κίνδυνο και, δεύτερον, να βάλουμε
τα θεμέλια ώστε να εξασφαλιστεί
για όλους μια μόνιμη απασχόληση.
Όσον αφορά την άμεση

ανακούφιση, η πρώτη αρχή είναι ότι αυτό το έθνος, αυτή η εθνική κυβέρνηση αν προτιμάτε, οφείλει να λάβει όλα τα μέτρα ώστε κανένας πολίτης να μην πεινάσει.

Εκτός από την παροχή αυτής της άμεσης ανακούφισης, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση θα πρέπει και είναι υποχρεωμένη να παρέχει προσωρινή εργασία οπουδήποτε είναι δυνατόν. Τόσο εσείς όσο κι εγώ γνωρίζουμε ότι στα εθνικά δάση, στην πρόληψη των πλημμυρών, στην εκπόνηση των προγραμμάτων υδάτινων οδών που έχουν εγκριθεί ήδη και έχουν προγραμματιστεί αλλά δεν έχουν εκτελεσθεί, σε όλα αυτά τα έργα δεκάδες χιλιάδες ή ακόμα και εκατοντάδες χιλιάδες άνεργων συμπολιτών μας μπορούν προσωρινά να απασχοληθούν.

Φραγκλίνος Ρούζβελτ, Λόγος στη Βοστώνη, Οκτώβριος 1932. Πηγή: <http://www.spartacus-educational.com>

3. Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Φραγκλίνος Ρούζβελτ.

Αντιμέτωπες με τα σοβαρά κοινωνικά συμπτώματα της κρίσης οι κυβερνήσεις στη Δύση αναζήτησαν λύσεις. Καθώς ο οικονομικός φιλελευθερισμός (ελεύθερος οικονομικός ανταγωνισμός απουσία κρατικής παρέμβασης ελεύθερη διαμόρφωση τιμών και αμοιβών) φαινόταν ανίκανος να προσφέρει

θεραπεία, όλο και πιο πολλοί πίστευαν ότι το κράτος θα έπρεπε να επέμβει.

Ο Φραγκλίνος Ρούζβελτ, πρόεδρος των ΗΠΑ από το 1933, υιοθετούσε την παραπάνω άποψη και έλαβε μια σειρά μέτρων για την ανακούφιση από την κρίση που έγιναν γνωστά ως *new deal* (νιου ντιλ). Ο Ρούζβελτ πίστευε, υιοθετώντας θέσεις του Άγγλου οικονομολόγου Τζον Μείναρντ Κέινς (1883 - 1946), ότι το κράτος θα έπρεπε να παρεμβαίνει στην οικονομία κάνοντας μεγάλες επενδύσεις. Έτσι οι άνεργοι θα έβρισκαν δουλειά, με τα εισοδήματά τους θα αγόραζαν προϊόντα και θα αναθερμαινόταν συνολικά η οικονομία. Πράγματι, αυτή η πολιτική, που υλοποιήθηκε κυρίως με την ανάθεση μεγάλων δημόσιων έργων από

την αμερικανική κυβέρνηση σε ιδιωτικές επιχειρήσεις έφερε αποτελέσματα και η οικονομική κατάσταση στις ΗΠΑ άρχισε, από το 1934, να βελτιώνεται.

Σύντομα η πολιτική του new deal βρήκε υποστηρικτές και στην Ευρώπη. Το κράτος έπαψε να εποπτεύει απλώς την τήρηση των κανόνων του οικονομικού παιχνιδιού, όπως υπαγόρευε έως τότε ο φιλελευθερισμός και ανέλαβε ρόλο ρυθμιστή της οικονομικής ζωής. Έτσι, στην Ευρώπη των αρχών της δεκαετίας του 1930 κυριαρχούσε πλέον όχι η αμιγώς φιλελεύθερη αλλά η, ως ένα βαθμό, «διευθυνόμενη οικονομία».

Ιδιαίτερες περιπτώσεις ανάμεσα στις χώρες του δυτικού κόσμου, υπήρξαν η Ιταλία και η Γερμανία. Μετά την επικράτηση του φασισμού

στην πρώτη και του ναζισμού στη δεύτερη (βλέπε ενότητα 42), οι κυβερνήσεις των κρατών αυτών ακολούθησαν ακραία πολιτική αυτάρκειας προκειμένου να αντιμετωπίσει την κρίση. Μάλιστα, η πολιτική αυτή συνοδευόταν από μια επιθετική εθνικιστική ρητορεία που εξυπηρετούσε και πολιτικούς στόχους αυτών των καθεστώτων. (Έτσι, για παράδειγμα, σύμφωνα με την προπαγάνδα των ναζί, κύριοι υπεύθυνοι για την οικονομική κρίση ήταν οι Εβραίοι).

**ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ
ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...**

...διαβάστε

✓ Τζον Στáινμπεκ, **Τα σταφύλια της οργής (1939)**

Η οικονομική και κοινωνική

κρίση που έπληξε τις ΗΠΑ τη δεκαετία του 1930 σε ένα από τα κορυφαία έργα της παγκόσμιας λογοτεχνίας

...ΔΕΙΤΕ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΑΙΝΙΑ

✓ Τζον Φορντ,

Τα σταφύλια της οργής (1940)

Κινηματογραφική μεταφορά του ομότιτλου μυθιστορήματος

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Αφού μελετήσετε την πηγή 1 και τις εικόνες 1 και 2, να καταγράψετε σε σύντομο κείμενο τις πληροφορίες που μπορέσατε να αντλήσετε από αυτές και να τις σχολιάσετε.

2. Διαθεματική δραστηριότητα: Να διαβάσετε το μυθιστόρημα του Τζον Στάινμπεκ *Τα σταφύλια της οργής*, να δείτε την ομότιτλη ταινία και να τα παρουσιάσετε στην τάξη σας.

ΕΝΟΤΗΤΑ 42

Πολιτικές διαστάσεις της κρίσης του 1929

Η κρίση του Μεσοπολέμου, εκτός από οικονομική, ήταν και πολιτική-ιδεολογική, καθώς πολλοί άνθρωποι αμφισβητούσαν τη δυνατότητα των φιλελεύθερων δημοκρατιών να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα. Στο πλαίσιο αυτό, δύο διαμετρικά αντίθετες προτάσεις οικονομικής και κοινωνικής αναδιοργάνωσης αποκτούσαν όλο και μεγαλύτερη υποστήριξη και ανταγωνίζονταν για την επικράτηση: ο κομμουνισμός και ο φασισμός.

Η Σοβιετική Ένωση την εποχή του Στάλιν Μετά τον θάνατο του Λένιν (1924), ηγέτης της Σοβιετικής Ένωσης αναδείχθηκε ο Στάλιν, που

διατήρησε την εξουσία έως τον θάνατό του (1953). Εφαρμόζοντας μια αυστηρά ελεγχόμενη οικονομική πολιτική που έδινε έμφαση στην εκβιομηχάνιση, η Σοβιετική Ένωση μετατράπηκε, την περίοδο 1928 - 1941, σε αναπτυγμένη βιομηχανικά χώρα. Για να επιτευχθεί αυτό, ωστόσο, χρησιμοποιήθηκαν συχνά βίαιες μέθοδοι (εκτοπίσεις, δήμευση της γης των εύπορων αγροτών, διώξεις) με μεγάλο κοινωνικό κόστος.

Παράλληλα, σχεδόν όλες οι εξουσίες συγκεντρώθηκαν στην κορυφή της κρατικής ηγεσίας. Όσοι κρινόταν ότι μπορούσαν να απειλήσουν το καθεστώς διώκονταν ανελέητα. Την περίοδο 1936-1938 εκτελέστηκαν ως υπονομευτές του καθεστώτος μετά από δίκες-παρωδίες οι περισσότεροι από τους

μπολσεβίκους ηγέτες που είχαν πάρει μέρος στην επανάσταση του 1917. Έτσι, το κομμουνιστικό κόμμα μετατράπηκε βαθμιαία σ' ένα συγκεντρωτικό μηχανισμό που απλώς υλοποιούσε τις αποφάσεις και λάτρευε τον ηγέτη του (προσωπολατρία). Τα φαινόμενα αυτά, που αποτελούσαν σαφώς στρεβλώσεις των θεωρητικών αρχών του μαρξισμού, έγιναν γνωστά αργότερα ως *σταλινισμός*.

Ο φασισμός στην Ιταλία Σε συνθήκες οξύτατης οικονομικής και κοινωνικής κρίσης ιδρύθηκε το 1921 στην Ιταλία το *Εθνικό Φασιστικό* (από τη λατινική λέξη *fascio*: δέσμη, σύμβολο εξουσίας στην αρχαία Ρώμη) *Κόμμα του Μπενίτο Μουσολίνι*, το οποίο με εθνικιστικά και αντικαπιταλιστικά συνθήματα προσπαθούσε να προσελκύσει

τους δυσαρεστημένους. Παράλληλα, ένοπλες ομάδες φασιστών, με την οικονομική ενίσχυση μεγαλογαιοκτημόνων και βιομηχάνων, άρχισαν να τρομοκρατούν και να δολοφονούν κομμουνιστές σοσιαλιστές και συνδικαλιστές, ενώ ο Μουσολίνι προπαγάνδιζε την ανάγκη επιβολής δικτατορίας.

Στα τέλη Οκτωβρίου του 1922, ο Μουσολίνι και μερικές χιλιάδες οπαδοί του πραγματοποίησαν τη λεγόμενη «πορεία προς τη Ρώμη», μια παρωδία λαϊκής επανάστασης. Ο βασιλιάς Βίκτωρ Εμμανουήλ Γ΄, αντί άλλης αντίδρασης όρισε πρωθυπουργό τον Μουσολίνι, που κατάφερε, στα τέλη του 1926, να είναι, πλέον, απόλυτος κύριος της κατάστασης.

Το φασιστικό κράτος επιδίωκε τον απόλυτο έλεγχο (ολοκληρωτικό

κράτος). Επικεφαλής ήταν ο ντούτσε (ηγέτης), όπως ονομάστηκε ο Μουσολίνι. Το μόνο νόμιμο κόμμα ήταν το φασιστικό, ενώ οι πιο επικίνδυνοι πολιτικοί φυλακίστηκαν ή δολοφονήθηκαν. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη χειραγώγηση της νεολαίας τόσο με τον έλεγχο της εκπαίδευσης όσο και με την υποχρεωτική ένταξη στη φασιστική νεολαία. Οι επαγγελματικές ενώσεις και τα εργατικά συνδικάτα αντικαταστάθηκαν από συντεχνίες ελεγχόμενες από το φασιστικό κόμμα. Επιπλέον, μέσω του Τύπου, του ραδιοφώνου και του αθλητισμού το καθεστώς προπαγάνδιζε επιθετικά τα φασιστικά ιδεώδη.

1. Ο Μουσολίνι (στο κέντρο, με κουστούμι) επικεφαλής της φασιστικής «πορείας προς τη Ρώμη»

1. Ο Μουσολίνι παρουσιάζει το πολιτικό του όραμα, τον φασισμό

[...] Η πειθαρχία πρέπει να γίνεται αποδεκτή. Όταν δεν γίνεται αποδεκτή πρέπει να επιβάλλεται.

[...] Ο Φασισμός απορρίπτει στη Δημοκρατία το κατά συνθήκη ψεύδος της πολιτικής ισότητας, το πνεύμα της συλλογικής ανευθυνότητας και το μύθο της ευτυχίας και της προόδου επ' άοριστον [...]

Σήμερα ο φιλελευθερισμός είναι

έτοιμος να κλείσει τις πύλες του εγκαταλειμμένου ναού του [...] Να γιατί όλοι οι πολιτικοί πειραματισμοί του σύγχρονου κόσμου είναι αντιφιλελεύθεροι και η επιθυμία να εξοριστούν από την ιστορία είναι εξόχως γελοία [...]. Ετούτος ο αιώνας είναι ο αιώνας της εξουσίας [...], ένας φασιστικός αιώνας.

B. Mussolini, *Le fascisme*, Παρίσι 1933, σ. 17-18.

2. Η κρίση ωθεί ένα Γερμανό εργάτη στο ναζιστικό κόμμα του Χίτλερ

Χιλιάδες εργοστάσια έκλεισαν τις πόρτες τους. Η πείνα ήταν ο καθημερινός σύντροφος του Γερμανού εργαζομένου. Επιπλέον, υπήρχε η τεχνητή έλλειψη, την οποία

δημιούργησαν οι Εβραίοι και η οποία ανάγκαζε τους εργαζομένους να τρέχουν [...] παρακαλώντας τους αγρότες για λίγη τροφή [...]. Η κυβέρνηση πήρε μέτρα ενάντια στο λαό, έτσι ώστε ένας έντιμος εργαζόμενος έπρεπε να καταφύγει στην κλοπή για να βρει τροφή [...]. Όλοι οι συμπολίτες μου, με την εξαίρεση των κομμουνιστών, ποθούσαν να έρθουν καλύτερες μέρες. Όσο για μένα, όπως και πολλοί άλλοι, είχα χάσει ό,τι είχα και δεν είχα μέσα σ' αυτές τις αντίξοες οικονομικές συνθήκες. Και έτσι, στις αρχές του 1930, εντάχθηκα στο Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα [το ναζιστικό κόμμα του Χίτλερ].

Jan Kershaw, *Χίτλερ 1936-1945: Νέμεσις*, μτφρ. Γρ. Ν. Κονδύλης, Scripta, Αθήνα 2001, σ. 357

2. Ξανθά Γερμανόπουλα εμφανίζονται να χαίρονται, καθώς Εβραϊόπουλα μαζί με τον δάσκαλό τους (αποδίδονται σαν καρικατούρες) διώχνονται από σχολείο (εικόνα από σχολικό βιβλίο της ναζιστικής Γερμανίας).

Ο ναζισμός στη Γερμανία Στη μεσοπολεμική Γερμανία, διάφορες οργανώσεις υποστήριζαν την αντικατάσταση της δημοκρατίας από μια «Νέα Τάξη», όπου οι Γερμανοί θα είχαν την πιο σεβαστή θέση. Μια από αυτές ήταν και το *Εθνικοσοσιαλιστικό Γερμανικό Εργατικό Κόμμα*

(ναζιστικό κόμμα), που είχε ιδρυθεί το 1919. Ένα από τα πρώτα μέλη του ήταν και ο άσημος τότε **Αδόλφος Χίτλερ**. Κερδίζοντας οπαδούς από τα κοινωνικά στρώματα που είχαν πληγεί περισσότερο (αγρότες μικροαστοί, άνεργοι), το ναζιστικό κόμμα ισχυροποιήθηκε την ίδια στιγμή που ενισχυόταν και το Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας. Σε αυτές τις συνθήκες μια μερίδα ισχυρών Γερμανών κεφαλαιούχων αποφάσισε να υποστηρίξει τον Χίτλερ, για να αντιμετωπίσει τους κομμουνιστές ελπίζοντας ότι αργότερα θα απαλασσόταν εύκολα από αυτόν. Στις εκλογές του 1932 οι ναζί συγκέντρωσαν το 37,4% των ψήφων και τον Ιανουάριο του 1933 ο Χίτλερ έγινε καγκελάριος (πρωθυπουργός) της Γερμανίας. Λίγο αργότερα οι ναζί

πυρπόλησαν τη γερμανική Βουλή (Ράιχσταγκ) αποδίδοντας το γεγονός στους κομμουνιστές. Αμέσως προχώρησαν σε συλλήψεις χιλιάδων κομμουνιστών και σοσιαλιστών, ενώ το Ράιχσταγκ έθεσε εκτός νόμου όλους τους κομμουνιστές βουλευτές και παραχώρησε στον Χίτλερ απόλυτες εξουσίες για τέσσερα χρόνια. Λίγο αργότερα, ο Χίτλερ ανέλαβε και τη θέση του αρχηγού του κράτους και ονομάστηκε *φύρερ* (οδηγός ηγέτης).

Παράλληλα, οι ναζί διέλυσαν όλα τα πολιτικά κόμματα, εκτός από το ναζιστικό. Όπως ακριβώς στην Ιταλία, η νεολαία χειραγωγούνταν και η προπαγάνδα οργιάζε. Επιπλέον, οι ναζί οργάνωναν συγκεντρώσεις εκατομμυρίων ανθρώπων για να φανατίσουν τον γερμανικό λαό. Τα βιβλία που δεν ήταν αρεστά

καίγονταν δημοσίως και πολλοί διανοούμενοι υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τη Γερμανία (π.χ. Αϊνστάιν, Μπρεχτ κ.ά.). Εφαρμόζοντας επιθετική ρατσιστική πολιτική, οι ναζί περιόρισαν ή εξόντωσαν όλους όσους ήταν διαφορετικοί (πολιτικοί αντίπαλοι, τσιγγάνοι, ομοφυλόφιλοι). Με ιδιαίτερη επιθετικότητα αντιμετωπίστηκαν οι Εβραίοι, οι οποίοι υποχρεώθηκαν να κυκλοφορούν φορώντας ένα κίτρινο άστρο.

Φασισμός και δημοκρατία στην υπόλοιπη Ευρώπη Μέχρι τα τέλη του Μεσοπολέμου επιβλήθηκαν καθεστώτα φασιστικού τύπου σε Ισπανία, Πορτογαλία, Αυστρία, Γιουγκοσλαβία, Ελλάδα, Βουλγαρία, Ρουμανία, Πολωνία και Λιθουανία. Ως αντίδραση δημιουργήθηκαν σε ορισμένες ευρωπαϊκές

χώρες συμμαχίες φιλελεύθερων και αριστερών κομμάτων, τα λαϊκά μέτωπα. Κυβερνήσεις λαϊκών μετώπων επικράτησαν για λίγο στη Γαλλία και στην Ισπανία, αλλά έχασαν την εξουσία, στην πρώτη μετά από εκλογές και στη δεύτερη μετά από εμφύλιο πόλεμο με τους φασίστες του στρατηγού Φράνκο (1936-1939).

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...**ΔΕΙΤΕ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΑΙΝΙΕΣ**

✓ **Τσάρλι Τσάπλιν, Ο μεγάλος δικτάτωρ (1940).**

Μια κωμικοτραγική παρουσίαση του ναζισμού.

✓ **Μπερνάρντο Μπερτολούτσι, 1900 (1976).**

Η Ιταλία κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- 1. Αφού μελετήσετε την πηγή 2, να παρουσιάσετε σε σύντομο κείμενο τις συνθήκες που ευνόησαν την επικράτηση του ναζισμού στη μεσοπολεμική Γερμανία.**
- 2. Διαθεματική δραστηριότητα:**
Να δείτε την ταινία του Τσάρλι Τσάπλιν *Ο μεγάλος δικτάτωρ* και κατόπιν να τη συζητήσετε στην τάξη σας.

ΕΝΟΤΗΤΑ 43

Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936

Η Β' Ελληνική Δημοκρατία Μετά τον μικρασιατικό πόλεμο και καθώς μεγάλη μερίδα της ελληνικής κοινωνίας απέδιδε σοβαρές ευθύνες στη μοναρχία για την ήττα τέθηκε ξανά το ζήτημα του πολιτεύματος. Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, πρωθυπουργός μετά τις εκλογές του Δεκεμβρίου 1923, πρότεινε την ανακήρυξη αβασίλευτης δημοκρατίας. Πράγματι, στις 25 Μαρτίου 1924, η Βουλή με ψήφισμα ανακήρυξε τη Δημοκρατία, απόφαση που επικυρώθηκε με δημοψήφισμα (13 Απριλίου 1924). Έτσι, ανακηρύχθηκε η Β' Ελληνική Δημοκρατία

**(1828-1832: πρώτη περίοδος
αβασίλευτου πολιτεύματος στην
Ελλάδα).**

**1. Πανηγυρισμοί για την ανακήρυξη
της δημοκρατίας, Αθήνα,
25 Μαρτίου 1924.**

**1. Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου
υπερασπίζεται την αβασίλευτη
δημοκρατία**

**Η Δημοκρατία είναι το φυσικόν
και ευτυχές τέρμα ενός μακρού**

εσωτερικού αγώνος τον οποίον κατέστησεν αναπότρεπτον η καταπάτησις των λαϊκών ελευθεριών, η αθέτησις των διεθνών μας υποχρεώσεων, η περιφρόνησις των εθνικών δικαίων. Κύρια πηγή των κακών τούτων, τα οποία απέληξαν εις την εθνικήν συμφοράν, υπήρξαν η αθέμιτος εκμετάλλευσις του βασιλικού θεσμού, θεσμού απηρχαιωμένου, εις τον οποίον επί πλέον εδόθη μεσαιωνικόν περιεχόμενον. Με την Δημοκρατίαν αποδίδεται η Ελλάς εις τους Έλληνας ασφαλίζονται αι ελευθερία των, ικανοποιείται η τιμή του περιφρονηθέντος Έθνους και επιβάλλεται εις όλους ως υπέρτατος νόμος η υποταγή ενός εκάστου εις την σωτηρίαν, εις το συμφέρον του συνόλου.

**Προγραμματικές δηλώσεις του
πρωθυπουργού Αλέξανδρου
Παπαναστασίου, 24 Μαρτίου 1924.**

*Πηγή: Αλ. Παπαναστασίου,
Μελέτες, λόγοι, άρθρα, σ. 381.*

2. Το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο

**Στις παραμονές και τα πρώτα
χρόνια από την ίδρυση της ΓΣΕΕ,
το κύριο χαρακτηριστικό του
συνδικαλιστικού κινήματος ήταν
αφενός η επέκτασή του σε νέους
κλάδους και η αριθμητική του
ανάπτυξη, και αφετέρου η δυσανά-
λογα αδύναμη οργανωτική του
μορφή. Η ΓΣΕΕ, ως τριτοβάθμια
οργάνωση του συνδικαλιστικού
κινήματος δεν προήλθε ως φυσικό
επακόλουθο και επιστέγασμα**

της ανάπτυξης των δύο προηγούμενων βαθμίδων. Από την άποψη αυτή ήταν μετέωρη – αισθανόταν περισσότερο τους ανέμους που έπνεαν στις κορυφές της πολιτικής παρά τους κραδασμούς της βάσης. Η συμμετοχή όμως των αρχέγονων ελληνικών σωματείων στην ίδρυση μιας εθνικής συνομοσπονδίας είχε και μια άλλη σημασία: Οι εργάτες αυτοί αναγνώριζαν τον εαυτό τους όχι με κριτήριο το επάγγελμά τους αλλά με έναν όρο που εμπεριείχε την πολιτική του χρήση. Αναγνωρίζονταν ως ιδιαίτερη τάξη.

Α. Λιάκος, Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1993, σ. 105.

Η περίοδος 1924-1928 Το νέο πολίτευμα ήταν ευάλωτο. Για μεγάλο διάστημα επικρατούσε κυβερνητική αστάθεια, ενώ διάφοροι στρατιωτικοί, επηρεασμένοι από την άνοδο του φασισμού στην Ιταλία, εκδήλωναν ανοιχτά την προτίμησή τους σε αυταρχικές, δικτατορικές λύσεις.

Παράλληλα, ενισχυόταν το εργατικό κίνημα. Το 1918 ιδρύθηκε μια πανελλαδική εργατική οργάνωση, η *Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος* (ΓΣΕΕ) και σχεδόν ταυτόχρονα το *Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος* (ΣΕΚΕ), που μετονομάστηκε, το 1924, σε *Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας* (ΚΚΕ).

Σε αυτές τις συνθήκες, ένας φιλόδοξος αξιωματικός, ο Θεόδωρος Πάγκαλος, επέβαλε, το 1925, δικτατορία. Όμως, η κοινή αντίθεση

των κομμάτων και η καταστροφική εκ μέρους του διαχείριση της οικονομίας και της εξωτερικής πολιτικής οδήγησαν σύντομα στην ανατροπή του από έναν άλλο στρατιωτικό, τον Γεώργιο Κονδύλη.

Ο Κονδύλης, πιεζόμενος από την αυθόρμητη αγανάκτηση πολιτών όλων των πολιτικών αποχρώσεων, προκήρυξε εκλογές, οι οποίες οδήγησαν στον σχηματισμό οικουμενικής κυβέρνησης όλων των κομμάτων, εκτός του ΚΚΕ. Η κυβέρνηση αυτή εισηγήθηκε την ψήφιση του δημοκρατικού συντάγματος του 1927.

Η βενιζελική τετραετία 1928-1932 Στις εκλογές του 1928 το κόμμα των Φιλελευθέρων με επικεφαλής τον Ελευθέριο Βενιζέλο εξασφάλισε την πλειοψηφία. Κύριοι άξονες του προγράμματός του ήταν

η οικονομική ανάπτυξη και η εδραίωση της δημοκρατίας. Ακόμη, σχεδιάστηκε εκπαιδευτική μεταρρύθμιση βασισμένη στην ενίσχυση της υποχρεωτικής πρωτοβάθμιας και της τεχνικής–επαγγελματικής εκπαίδευσης, στην εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στα γυμνάσια και στην κατασκευή πολλών νέων σχολείων. Στην εξωτερική πολιτική επιδιώχθηκε η προσέγγιση με τις γειτονικές χώρες και το 1930 υπογράφηκε ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας.

Το 1929 ψηφίστηκε, με πρόταση των Φιλελευθέρων, νόμος που έδινε στο κράτος την εξουσία να τιμωρεί (σύλληψη, απόλυση) οποιονδήποτε θεωρούσε ότι προωθούσε «ιδέες που υποστήριζαν τη βίαιη ανατροπή της κοινωνικής τάξης». Ο νόμος αυτός, γνωστός ως

«ιδιώνυμο», χρησιμοποιήθηκε για να νομιμοποιηθούν οι διώξεις εναντίον των κομμουνιστών και όλων όσοι συμμετείχαν σε κοινωνικούς αγώνες. Παρόμοιοι νόμοι είχαν ψηφιστεί εκείνη την εποχή και από άλλα καθεστώτα στην Ευρώπη που προσπαθούσαν, και με αυτό τον τρόπο, να ανακόψουν τη διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών.

Τελικά, η διεθνής οικονομική κρίση του 1929 και οι σοβαρές επιπτώσεις της στην Ελλάδα υποχρέωσαν τον Βενιζέλο να κηρύξει, το 1932, την Ελλάδα σε πτώχευση και να προκηρύξει εκλογές.

Το Λαϊκό κόμμα στην εξουσία (1933) Στις εκλογές που έγιναν στις 5 Μαρτίου 1933 επικράτησαν τα αντιβενιζελικά κόμματα. Τη νύχτα των εκλογών, ωστόσο, επιχειρήθηκε από βενιζελικούς

αξιωματικούς πραξικόπημα που απέτυχε. Αμέσως μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον ηγέτη του Λαϊκού κόμματος Παναγή Τσαλδάρη, η πολιτική κρίση κλιμακώθηκε, με αποκορύφωμα την εκδήλωση δολοφονικής επίθεσης κατά του Βενιζέλου.

Το κίνημα του 1935 και η παλινόρθωση της βασιλείας Ύστερα από μια περίοδο μεγάλης πολιτικής έντασης, εκδηλώθηκε από βενιζελικούς αξιωματικούς νέο κίνημα την 1η Μαρτίου 1935, το οποίο κατέστειλε ο υπουργός Στρατιωτικών Γ. Κονδύλης. Ακολούθησαν διώξεις και εκτελέσεις βενιζελικών. Τελικά ο Κονδύλης ανέτρεψε τον Τσαλδάρη, επέβαλε δικτατορία και προχώρησε στην παλινόρθωση της μοναρχίας (Νοέμβριος 1935).

Μετά την παλινόρθωση Μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα, ο Γεώργιος Β΄ παραμέρισε τον Κονδύλη και χορήγησε αμνηστία στους πολιτικούς που είχαν κατηγορηθεί για το κίνημα του 1935. Στις εκλογές που έγιναν το 1936, βασιλικόι και βενιζελικόι αναδείχθηκαν ισοδύναμοι, με αποτέλεσμα το ΚΚΕ, που είχε εκλέξει 15 βουλευτές, να παίζει ρόλο ρυθμιστή. Τότε ο Γεώργιος Β΄ διόρισε πρωθυπουργό τον γνωστό για τις αντιδημοκρατικές του ιδέες Ιωάννη Μεταξά. Η πρωθυπουργοποίησή του αλλά και η όξυνση της οικονομικής κρίσης προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις, με αποκορύφωμα τις αιματηρές διαδηλώσεις της Θεσσαλονίκης τον Μάιο του 1936. Με πρόσχημα τα γεγονότα αυτά και επικαλούμενοι «κομμουνιστικό κίνδυνο»,

ο Γεώργιος Β΄ και ο Μεταξάς κήρυσαν δικτατορία στις 4 Αυγούστου 1936, παραμονή εικοσιτετράωρης γενικής απεργίας.

Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου (1936) Όνειρο του Ι. Μεταξά ήταν η δημιουργία στην Ελλάδα ενός καθεστώτος κατά τα πρότυπα της φασιστικής Ιταλίας και της ναζιστικής Γερμανίας. Όμως, μαζικό φασιστικό κόμμα στην Ελλάδα δεν υπήρχε. Ο δικτάτορας δοκίμασε να αναπληρώσει το κενό με τη δημιουργία της *Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας* (ΕΟΝ), άλλα ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος διέκοψε την προσπάθειά του.

2. Θεσσαλονίκη, Μάιος 1936: Μάνα πάνω από τον νεκρό διαδηλωτή γιο της. Η εικόνα αυτή ενέπνευσε στον ποιητή Γ. Ρίτσο το ποίημα Επιτάφιος.

Παράλληλα, προσπάθησε να προσεταιριστεί τους αγρότες και τους εργάτες τόσο με συστηματική προπαγάνδα όσο και με τη λήψη ορισμένων κοινωνικών μέτρων [ρύθμιση αγροτικών χρεών, λειτουργία του Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων (ΙΚΑ)]. Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου, ωστόσο, δεν

απέκτησε ποτέ ισχυρή κοινωνική στήριξη. Υπό την έννοια αυτή διέφερε από τον φασισμό και από τον ναζισμό. Ο Μεταξάς περιορίστηκε στην οργάνωση ενός αυταρχικού κράτους που καταδίωξε τους αντιπάλους του, ιδίως τους κομμουνιστές.

Τέλος, σε ό,τι αφορά τη διεθνή θέση της Ελλάδας, ο Μεταξάς, κάτω από την καθοριστική επιρροή του βασιλιά Γεώργιου Β΄, προσανατολίστηκε εξ αρχής προς τη Μ. Βρετανία, εκτιμώντας ότι σε περίπτωση πολέμου αυτή θα ήταν ο νικητής.

3. Οι αντικοινοβουλευτικές απόψεις του Ιωάννη Μεταξά

[...] Συνεπώς δι' ημάς τους Έλληνας, το πρόβλημα δεν είναι πώς θα μείνωμεν εις τον

κοινοβουλευτισμός αλλά δια ποίας θύρας θα εξέλθωμεν εξ αυτού. Δια της θύρας του κομμουνισμού ή δια της θύρας του εθνικού κράτους [...].·

Συνέντευξη στην εφημερίδα *Καθημερινή*, 6 Ιανουαρίου 1934.

Πηγή: Σπ. Λιναρδάτος, *Η 4η Αυγούστου* (1967), σ. 11.

3. Παρέλαση της μεταξικής Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας (ΕΟΝ).

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε

✓ Γιώργος Θεοτοκάς, **Αργώ (1933).**

Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου μέσα από τις αναζητήσεις μιας ομάδας νέων.

✓ Γιάννης Ρίτσος, **Επιτάφιος (1936).**

Ποίημα εμπνευσμένο από τα γεγονότα του Μαΐου του 1936 στη Θεσσαλονίκη.

...ακούστε μουσική

✓ Γιάννης Ρίτσος (ποίηση), Μίκης Θεοδωράκης (μουσική), **Επιτάφιος–Επιφάνεια (1964).**

Μελοποίηση του ομώνυμου ποιήματος. Ακούστε, επίσης, τη μελοποίηση του *Επιτάφιου* από τον Σταύρο Ξαρχάκο.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- 1. Ποιο ήταν, κατά τη γνώμη σας, το κύριο γνώρισμα της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου; Να τεκμηριώσετε τη θέση σας.**
- 2. Ποια κύρια διαφορά παρουσίαζε η δικτατορία της 4ης Αυγούστου από τον ιταλικό φασισμό και τον γερμανικό ναζισμό;**
- 3. Διαθεματική δραστηριότητα: Το ποίημα του Γ. Ρίτσου *Επιτάφιος* είναι εμπνευσμένο από τα γεγονότα του Μαΐου του 1936 στη Θεσσαλονίκη. Να το διαβάσετε, να ακούσετε τη μελοποίησή του από τον Μίκη Θεοδωράκη (ή τον Σταύρο Ξαρχάκο) και να το παρουσιάσετε στην τάξη σας.**

ΕΝΟΤΗΤΑ 44

Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο

Ένα από τα σημαντικότερα θέματα που είχε να αντιμετωπίσει η ελληνική κοινωνία του Μεσοπολέμου ήταν το προσφυγικό ζήτημα, δηλαδή η στέγαση και η επαγγελματική αποκατάσταση των προσφύγων.

Το ελληνικό κράτος απευθύνθηκε στην Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ), η οποία βοήθησε την Ελλάδα να συνάψει δάνειο και ίδρυσε την *Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων* (ΕΑΠ), έναν αυτόνομο οργανισμό που θα δρούσε με τη συνεργασία του ελληνικού κράτους. Η ΕΑΠ λειτούργησε από το 1923 έως το 1930 και ασχολήθηκε κυρίως με την

αποκατάσταση των προσφύγων στην ύπαιθρο. Περίπου 750.000 πρόσφυγες οδηγήθηκαν στη Μακεδονία και στη Θράκη, γιατί εκεί υπήρχαν διαθέσιμες γαίες αλλά και για να εξασφαλιστεί η αριθμητική υπεροχή του ελληνικού στοιχείου σε αυτές τις περιοχές.

Η αποκατάσταση των προσφύγων στις πόλεις ήταν κυρίως έργο του ελληνικού κράτους, που δημιούργησε προσφυγικούς συνοικισμούς (Καισαριανή, Βύρωνα, Νέα Ιωνία στην Αθήνα και Κοκκινιά στον Πειραιά). Οι πλούσιοι πρόσφυγες προτίμησαν περιοχές της αρεσκείας τους (Νέα Σμύρνη, Καλλίπολη του Πειραιά). Τέλος, όσοι φτωχοί πρόσφυγες δεν εξασφάλισαν κάποια από τις κατοικίες που έδινε το κράτος συνέχισαν να μένουν για πολλά χρόνια σε άθλια

οικήματα στους προσφυγικούς συνοικισμούς.

Παρά τα κρατικά μέτρα, τα προβλήματα δεν έλειπαν, καθώς συχνά η στάση των γηγενών Ελλήνων απέναντι στους πρόσφυγες ήταν αρνητική. Οι πρόσφυγες πήραν γη που πολλοί γηγενείς θεωρούσαν δική τους και πρόσφεραν την εργασία τους φτηνά πιέζοντας προς τα κάτω τις αμοιβές και των ντόπιων. Ακόμη, οι πρόσφυγες ήταν στη συντριπτική τους πλειονότητα βενιζελικοί κι αυτό τους έφερνε σε αντίθεση με την αντιβενιζελική Παλαιά Ελλάδα. Τέλος πολλοί γηγενείς θεωρούσαν τους πρόσφυγες παράδοξους, καθώς είχαν πρωτάκουστα ονόματα, έτρωγαν άγνωστα φαγητά και οι γυναίκες τους εργάζονταν σε ξένες δουλειές. Το αποτέλεσμα ήταν η λέξη

«πρόσφυγας» να είναι για χρόνια απαξιωτικός χαρακτηρισμός μεταξύ των γηγενών Ελλήνων.

Πάντως, η άφιξη των προσφύγων σφράγισε τη νεοελληνική κοινωνία.

Σε πολιτικό επίπεδο, η συγκέντρωση της πλειονότητας των Ελλήνων μέσα στα όρια της Ελλάδας σήμανε την εγκατάλειψη της Μεγάλης Ιδέας. Χάρη στην εγκατάσταση των προσφύγων στη Μακεδονία και στη Θράκη ενισχύθηκε όχι μόνο η ελληνική παρουσία σε αυτές τις περιοχές αλλά και η εθνική ομοιογένεια της Ελλάδας. Πολιτικά, οι πρόσφυγες τάχθηκαν στον χώρο του βενιζελισμού. Αργότερα, αρκετοί από αυτούς έγιναν σοσιαλιστές και κομμουνιστές και διακρίθηκαν στους κοινωνικούς αγώνες.

**1. Προσφυγικός καταυλισμός στην
Κοκκινιά (σημερινή Νίκαια
του Πειραιά) το 1929.**

**1. Ο αγώνας των προσφύγων να
ριζώσουν στην Ελλάδα**

Όλη αυτή η περιοχή λέγεται ανέ-
καθεν Ανάβυσσος. [...] Το τι τρα-
βούσαμε δε λέγεται. Ούτε ο Χριστός
δεν υπόφερε έτσι. [...] Νερό δεν
είχαμε. Ψωμί αγοράζαμε από το
Λαύριο. Έπρεπε να το παραγγεί-
λουμε και να το πληρώσουμε μια
μέρα πιο μπροστά. Την άλλη μέρα

μας το έφερναν μετά γαιδούρια, μπαγιάτικο και κομματιασμένο. Οι ντόπιοι αλβανόφωνοι Καλυβιώτες που είχαν χτήματα στην Ανάβυσσο μας έβριζαν Τούρκους. θέλαμε ένα τσαμπί σταφύλι να δροσιστούμε και δε μας έδιναν [...]. Από το 1926 ως το 1927 ζευγαρίζαμε στους ελαιώνες του Μελισουργού. Το 1928 ο τσιφλικούχος αυτός μας απαγόρευσε την καλλιέργεια. Διαμαρτυρηθήκαμε όλοι με τα γυναικόπαιδα μαζί. Ο τσιφλικούχος έφερε χωροφύλακες από το Λαύριο και το Κορωπί και μας χτύπησαν. Μ' έβαλαν κι εμένα φυλακή.

Αρχείο Προφορικής Παράδοσης
Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών,
φάκελος 230.

Σε οικονομικό επίπεδο, η αγροτική οικονομία αναζωογονήθηκε, καθώς οι πρόσφυγες αξιοποίησαν ακαλλιέργητες εκτάσεις εφαρμόζοντας και νέες καλλιεργητικές μεθόδους. Η συγκέντρωση πολλών από αυτούς στα αστικά κέντρα πρόσφερε νέες δυνατότητες στο εμπόριο και στη βιομηχανία. Οι περισσότεροι γνώριζαν κάποια τέχνη και, έχοντας μεγάλη ανάγκη από χρήματα, εργάζονταν ακόμη και με χαμηλές αμοιβές. Όσοι διέθεταν κεφάλαιο ασχολήθηκαν με το εμπόριο και τη βιοτεχνία, όπου αρκετοί διέπρεψαν.

Σε κοινωνικό επίπεδο οι πρόσφυγες έφεραν στην κοινωνία της Ελλάδας τον τρόπο ζωής τους, τις συνήθειές τους, τη μουσική τους (ρεμπέτικο τραγούδι), την κουζίνα τους. Καθώς πολλές από τις

γυναίκες πρόσφυγες υποχρεώθηκαν να εργαστούν και αρκετές από τις γηγενείς έκαναν το ίδιο, τα στερεότυπα που ήθελαν τη γυναίκα κλεισμένη στο σπίτι και υποχείριο του άντρα άρχισαν να κλονίζονται.

Τέλος, οι πρόσφυγες έδωσαν νέα πνοή στα Γράμματα και στις Τέχνες. Σημαντικοί λογοτέχνες, όπως ο Γιώργος Σεφέρης (Νόμπελ Λογοτεχνίας 1963), ο Ηλίας Βενέζης, ο Κοσμάς Πολίτης, ο Στρατής Δούκας και η Δίδω Σωτηρίου, ήταν Μικρασιάτες.

2. Γυναίκες πρόσφυγες εργάζονται σε νηματουργείο.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε

- ✓ **Ηλίας Βενέζης, Γαλήνη (1939).**
- ✓ **Διδώ Σωτηρίου, Οι νεκροί περιμένουν (1959).**

Γλαφυρές αφηγήσεις της προσπάθειας των προσφύγων να ριζώσουν στην Ελλάδα.

2. Η αντίθεση γηγενών – προσφύγων

Η εντονότατη αντίθεση γηγενών και προσφύγων διαχέεται σ' όλο τον ελλαδικό χώρο [...] Οι άνθρωποι που μόλις διασώθηκαν από την τουρκική σφαγή αποκαλούνται «τουρκόσποροι» και

«γιαουρτοβαφτισμένοι» [επειδή συνήθιζαν να τρώνε γιαούρτι]. Η λέξη «Σμυρνιά» από προσδιοριστική της γυναικείας μικρασιατικής καταγωγής, γίνεται στο νεοελληνικό λεξιλόγιο συνώνυμη της πόρνης. [...] Η λέξη «πρόσφυγας» διαχέεται στον κοινωνικό ιστό με τον πιο υποτιμητικό τρόπο [...]. Το «ρατσισμό» αυτό προσπαθούν να εκμεταλλευτούν οι φασιστοειδείς κινήσεις που [...] απαιτούν [...] να επιβληθεί στους πρόσφυγες να φορέσουν [...] κίτρινα περιβραχιόνια για να τους διακρίνουν και να τους αποφεύγουν οι [...] Έλληνες.

Α. Ρήγος, *Η Β΄ Ελληνική Δημοκρατία, 1924 -1935*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 223-228.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- 1. Κατά μια εκτίμηση, η Ελλάδα χωρίς τους πρόσφυγες θα ήταν σήμερα μια άλλη χώρα. Συμφωνείτε ή διαφωνείτε; Να τεκμηριώσετε τη θέση σας.**
- 2. Αφού μελετήσετε τις πηγές 1 και 2, να καταγράψετε και να σχολιάσετε τους παράγοντες έντασης μεταξύ γηγενών και προσφύγων όπως παρουσιάζονται στα κείμενα.**
- 3. Διαθεματική δραστηριότητα: Πρόσφυγες και ρεμπέτικο τραγούδι.**

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι...

- ✓ το 1929 ξέσπασε στις ΗΠΑ οικονομική κρίση που έπληξε σχεδόν όλο τον κόσμο**

- ✓ η κρίση οδήγησε πολλούς στην αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων πολιτικής οργάνωσης
- ✓ μια από αυτές ήταν το καθεστώς που οικοδομούνταν στη Σοβιετική Ένωση
- ✓ μια άλλη ήταν τα καθεστώτα φασιστικού τύπου (Ιταλία, Γερμανία)
- ✓ στην Ελλάδα η νεαρή δημοκρατία (1924) ανατράπηκε το 1935 (Παλινόρθωση)
- ✓ οι πρόσφυγες έδωσαν στην Ελλάδα σημαντικές δυνατότητες ανάπτυξης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

Ο Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε:

- ✓ τα προμηνύματα και τα αίτια του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου
- ✓ τα κύρια στρατιωτικά γεγονότα και την έκβαση του πολέμου
- ✓ την εμπλοκή της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο
- ✓ την περίοδο της Κατοχής και την ανάπτυξη του ελληνικού κινήματος αντίστασης
- ✓ τις υλικές και ηθικές επιπτώσεις του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα
- ✓ την ίδρυση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, τη λειτουργία και τους σκοπούς του.

ΕΝΟΤΗΤΑ 45

Τα προμηνύματα και τα αίτια του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου

Τα προμηνύματα του πολέμου πύκνωναν από τις αρχές της δεκαετίας του 1930. Το 1931, η Ιαπωνία, ισχυρή δύναμη στην Άπω Ανατολή, κατέλαβε την κινεζική επαρχία της Μαντζουρίας. Το 1934, η χιτλερική Γερμανία εγκατέλειψε την Κοινωνία των Εθνών και στη συνέχεια επανέφερε την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία (1935) παραβιάζοντας τη συνθήκη των Βερσαλιών. Όχι λιγότερο επιθετική η φασιστική Ιταλία, αφού κατέλαβε την Αιθιοπία (1936), αποχώρησε και αυτή από την Κοινωνία των Εθνών (1936). Η τελευταία αδράνησε, ουσιαστικά,

απέναντι στις προκλήσεις τόσο της Γερμανίας όσο και της Ιταλίας.

Το 1936, η Γερμανία, παραβιάζοντας και πάλι τη συνθήκη των Βερσαλιών, κατέλαβε την αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη της Ρηνανίας, επιλογή που επιδοκίμασε ο Μουσολίνι. Τον ίδιο χρόνο, Γερμανία και Ιταλία συμμετείχαν στον εμφύλιο πόλεμο της Ισπανίας (1936-1939) βοηθώντας τον φασίστα στρατηγό Φράνκο να νικήσει τις δυνάμεις της νόμιμης δημοκρατικής κυβέρνησης της χώρας. Ακριβώς την ίδια εποχή, Χίτλερ και Μουσολίνι σύναψαν συμμαχία που έγινε γνωστή ως *Άξονας Ρώμης-Βερολίνου* (1936). Ακολούθησε η υπογραφή του *Αντιδιεθνιστικού Συμφώνου* από τη Γερμανία, την Ιταλία και την Ιαπωνία, το οποίο στόχευε στην καταπολέμηση του

**κομμουνισμού και στην υποστήριξη
του φασισμού σε παγκόσμιο
επίπεδο.**

**1. Δημοκρατικοί εθελοντές
σε οδόφραγμα της Μαδρίτης
μάχονται εναντίον φασιστών
την εποχή του ισπανικού εμφύλιου
πολέμου (1936-1939).**

2. Αδόλφος Χίτλερ

**Το 1938, η Γερμανία κατέλαβε—
ενσωμάτωσε την Αυστρία δίχως να
συναντήσει αντίσταση κι αφού
είχαν προηγηθεί πιέσεις των
Αυστριακών φασιστών στην κυβέρνησή τους. Λίγο αργότερα ο Χίτλερ,
εκμεταλλευόμενος την παρουσία
μιας ισχυρής γερμανικής μειονότητας των Σουδητών, στη δυτική
Τσεχοσλοβακία, άρχισε να απειλεί
και αυτή τη χώρα. Η Βρετανία και η
Γαλλία, ωστόσο, αποφάσισαν να
ακολουθήσουν «πολιτική κατευνα-
σμού δηλαδή να υποχωρήσουν
στις γερμανικές απαιτήσεις. Έτσι,
στις 29-30 Σεπτεμβρίου 1938 οι
πρωθυπουργοί της Βρετανίας
Τσάμπερλαιν και της Γαλλίας
Νταλαντιέ υπέγραψαν με τους
Χίτλερ και Μουσολίνι τη *συμφωνία
του Μονάχου*, με την οποία η
Βρετανία και η Γαλλία αποδέχονταν**

την προσάρτηση της Δ. Τσεχοσλοβακίας (Βοημία) στη Γερμανία. Ενθαρρυσμένος από την επιτυχία του ο Χίτλερ, προχώρησε αμέσως μετά στη διάλυση της Τσεχοσλοβακίας. Το 1939 η Βοημία προσαρτήθηκε από τη ναζιστική Γερμανία και η Σλοβακία (Α. Τσεχοσλοβακία) ανακηρύχθηκε ανεξάρτητη αλλά υπό γερμανική «προστασία» (γερμανικό προτεκτοράτο).

Παράλληλα, η Ιαπωνία είχε ξεκινήσει από το 1937 πόλεμο εναντίον της Κίνας, ενώ η φασιστική Ιταλία κατέλαβε την Αλβανία το 1939.

1. Αγγλικοί πανηγυρισμοί μετά τη συμφωνία του Μονάχου

Ας έχετε ήσυχη τη συνείδησή σας. Ας ευχαριστείτε τον θεό. Ο λαός της Μεγάλης Βρετανίας και

τα παιδιά σας είναι ασφαλείς. Οι άντρες σας και οι γιοι σας δεν θα πάνε στον πόλεμο. Η ειρήνη είναι μια νίκη για ολόκληρη την ανθρωπότητα.

Αν πρέπει να υπάρχει κάποιος νικητής ας επιλέξουμε τον Τσάμπερλαιν. Λόγω των επιτυχιών του πρωθυπουργού, εκατομμύρια οικογένειες και καρδιές είναι ανακουφισμένες και ευτυχισμένες. Του αξίζουν, λοιπόν, συγχαρητήρια. Και τώρα ας επιστρέψουμε στις δουλειές μας. Αρκετά μας ταλαιπώρησαν και μας σύγχυσαν οι απειλές που πλανιόνταν όλο αυτό τον καιρό πάνω από την ήπειρο μας. Εφημερίδα *Daily Express*, 30 Σεπτεμβρίου 1938.

Πηγή: <http://www.spartacus-educational.com>

3. Ενθουσιασμένοι Λονδρέζοι επευφημούν τον Τσάμπερλαιν (διακρίνεται στο παράθυρο πάνω δεξιά) μετά την υπογραφή της συμφωνίας του Μονάχου. Πολλοί στην Αγγλία -και όχι μόνο- πίστευαν ότι θυσιάζοντας την Τσεχοσλοβακία είχε εξασφαλιστεί η ειρήνη.

4. Οργανισμένοι Τσέχοι παρακολουθούν ανήμποροι την είσοδο γερμανικών στρατευμάτων στην Πράγα στις 75 Μαρτίου 1939.

Μετά απ' όλα αυτά, ο Χίτλερ στράφηκε προς την Πολωνία. Οι εδαφικές διευθετήσεις του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου είχαν δημιουργήσει ένα διάδρομο πολωνικών εδαφών που έτεμνε στα δύο τη βόρεια Γερμανία καταλήγοντας στο λιμάνι του Γκντάνσκ (Ντάντσιχ για τους Γερμανούς). Ο Χίτλερ,

αξιοποιώντας την ύπαρξη πυκνών γερμανικών πληθυσμών στην περιοχή αυτή, απαίτησε την παραχώρησή της στη Γερμανία. Τότε, η Βρετανία και η Γαλλία του ανακοίνωσαν ότι, αν προχωρούσε σε επίθεση εναντίον της Πολωνίας, θα κήρυτταν τον πόλεμο στη Γερμανία.

Τον Αύγουστο του 1939, ο Χίτλερ, εκμεταλλευόμενος το ότι Βρετανία, Γαλλία και Σοβιετική Ένωση απέτυχαν να συμφωνήσουν σε μια κοινή στάση απέναντί του και θέλοντας να εξασφαλίσει ότι η Γερμανία δεν θα δεχόταν επίθεση από τα ανατολικά, προχώρησε στην υπογραφή *συμφώνου μη επίθεσης* με τη Σοβιετική Ένωση (Σύμφωνο *Ρίμπεντροπ-Μολότοφ*, από τα ονόματα των υπουργών Εξωτερικών των δύο χωρών). Επιπλέον, οι δύο χώρες

συμφώνησαν ότι σε περίπτωση πολέμου εναντίον της Πολωνίας θα μοιράζονταν εδάφη της.

2. Δύο σχόλια για το σύμφωνο Ρίμπεντροπ – Μολότοφ

α. Σχόλιο του Ρίμπεντροπ, υπουργού Εξωτερικών της Γερμανίας

Το να επιδιώξουμε τη συνεννόηση με τη Ρωσία ήταν μια δική μου ιδέα [...] επειδή σκόπευα να δημιουργήσω ένα αντίβαρο στη Δύση αλλά και επειδή ήθελα να εξασφαλίσω τη ρωσική ουδετερότητα σε περίπτωση γερmano–πολωνικής σύγκρουσης. [...] Ο Στάλιν μίλησε συνοπτικά, με ακρίβεια, χωρίς πολλά λόγια. Αλλά τα όσα είπε ήταν σαφή και πεντακάθαρα δείχνοντας ότι κι εκείνος επιθυμούσε τη συνεννόηση και τη διευθέτηση με

τη Γερμανία. Ο Στάλιν είπε χαρακτηριστικά ότι, αν και για πολλά χρόνια είχαμε ανάμεσά μας «χυμένους κάδους βρομιάς», τώρα δεν υπήρχε κανένας λόγος για τον οποίο δεν θα έπρεπε να ξεπεράσουμε αυτή την αντιδικία μας.

Joachim von Ribbentrop, Memoirs (1953).

Πηγή: <http://www.spartacus-educational.com>

β. Σχόλιο του Χρουστσιόφ, στενού συνεργάτη του Σοβιετικού ηγέτη Στάλιν

Ο Νικήτα Χρουστσιόφ, διάδοχος του Στάλιν στην ηγεσία της Σοβιετικής Ένωσης (1953-1964), συμμετείχε το 1939 στις συζητήσεις για την υπογραφή του συμφώνου

Ρίμπεντροπ–Μολότοφ.

Πιστεύω ότι το σύμφωνο Ρίμπεντροπ–Μολότοφ του 1939 ήταν ιστορικά αναπόφευκτο, δεδομένων των συνθηκών της εποχής και ότι, σε τελική ανάλυση, υπήρξε χρήσιμο για τη Σοβιετική Ένωση. Ήταν όπως ένα τέχνασμα στο σκάκι: αν δεν είχαμε κάνει αυτή την κίνηση, ο πόλεμος θα είχε αρχίσει νωρίτερα, πράγμα που θα είχε πολλά μειονεκτήματα για μας. Ήταν πολύ δύσκολο για μας –ως κομμουνιστές, ως αντιφασίστες– να δεχτούμε την ιδέα της συμμαχίας με τη Γερμανία. Ήταν αρκετά δύσκολο για μας να δεχτούμε το παράδοξο οι ίδιοι. Από την πλευρά τους, οι Γερμανοί χρησιμοποίησαν, επίσης, τη συνθήκη ως ελιγμό για να κερδίσουν χρόνο. Η πρόθεσή τους ήταν

να διαιρέσουν και να νικήσουν τα έθνη που είχαν συμμαχήσει εναντίον της Γερμανίας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και τα οποία θα μπορούσαν και πάλι να συμμαχήσουν εναντίον της. [...] Η συνθήκη που υπέγραψε με μας ήταν μια προσπάθεια να περιορίσει τον επερχόμενο πόλεμο σε ένα μέτωπο.

N. Khrushchev, *Remembers* (1971).
Πηγή: <http://www.spartacus-educational.com>

Στο πλαίσιο αυτό, τα αίτια του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου πρέπει να αναζητηθούν:

– στους ταπεινωτικούς όρους που επιβλήθηκαν στα ηττημένα κράτη του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, με αποτέλεσμα να εξουθενωθούν

**οικονομικά και να θιγεί το εθνικό
αίσθημα των λαών τους, ιδίως των
Γερμανών**

**– στο ότι οι συνθήκες ειρήνης
άφηναν ανικανοποίητα πιεστικά
αιτήματα διαφόρων χωρών (π.χ.
Ιταλία) και εθνοτήτων (π.χ. γερμανι-
κές μειονότητες σε διάφορα κράτη)·
όλοι αυτοί αναζητούσαν ευκαιρίες
αναθεώρησης των συνθηκών**

**– στην οξύτατη οικονομική κρίση
που μάστιζε την Ευρώπη και τον
κόσμο, μετά το 1929, δημιουργώ-
ντας το έδαφος για τη δράση αυτό-
κλητων «σωτήρων», όπως ο
Μουσολίνι και ο Χίτλερ, που επέβα-
λαν ολοκληρωτικά και επιθετικά
καθεστώτα**

**– στον φόβο των δυτικών Δυνά-
μεων απέναντι στη Σοβιετική
Ένωση, που τις έκανε**

να αντιμετωπίζουν για πολύ καιρό με αδράνεια, αν όχι με ικανοποίηση, την επιθετικότητα της ναζιστικής Γερμανίας, ελπίζοντας ότι θα μπορούσαν να τη χρησιμοποιήσουν ως ανάχωμα που θα εμπόδιζε την εξάπλωση της σοβιετικής επιρροής στην Ευρώπη – στην αδυναμία της Κοινωνίας των Εθνών να λάβει οποιοδήποτε αποτελεσματικό μέτρο για την αποτροπή του επερχόμενου πολέμου.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- 1. Να παρουσιάσετε το περιεχόμενο των όρων «Άξονας Ρώμης–Βερολίνου» και «πολιτική κατευνασμού».**
- 2. Αφού μελετήσετε την πηγή 1 και την εικόνα 2, να δοκιμάσετε να ερμηνεύσετε την «πολιτική κατευνασμού» που ακολούθησαν η Μ. Βρετανία και η Γαλλία απέναντι στη ναζιστική Γερμανία.**
- 3. Αφού μελετήσετε τις πηγές 2α και 2β, να καταγράψετε και να σχολιάσετε σε σύντομο κείμενο τα κίνητρα που ώθησαν Γερμανία και Σοβιετική Ένωση στην υπογραφή του συμφώνου Ρίμπεντροπ–Μολότοφ.**

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΤΟΥ 5ου ΤΟΜΟΥ

Μέρος Δεύτερο Ο ΚΟΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ ΕΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ: Ο ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1919-1922)

35. Οι διεκδικήσεις της Αντάντ και της Ελλάδας στην Οθωμανική αυτοκρατορία 8
36. Ο ελληνισμός της δυτικής Μικράς Ασίας και του Πόντου 17
37. Το τουρκικό εθνικό κίνημα 27
38. Ο μικρασιατικός πόλεμος (1919-1922).....34
39. Εξελίξεις σε Ελλάδα και Τουρκία μετά τον μικρασιατικό πόλεμο.....51

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ: Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ (1919-1939)

- 40. Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια,
η παγκόσμια οικονομική κρίση του
1929 και η Μεγάλη Ύφεση.....69**
- 41. Κοινωνικές διαστάσεις
της κρίσης του 1929 .....84**
- 42. Πολιτικές διαστάσεις της κρίσης
του 1929 .....95**
- 43. Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου.
Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου
1936 .....109**
- 44. Το προσφυγικό ζήτημα στην
Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο ...126**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ Ο Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ

- 45. Τα προμηνύματα και τα αίτια
του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου.....139**

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.